

שיקולים ציבוריים וחינוכיים בפסיקת הלכה בעולם הצבאי

הרב יהונתן רובין, רס"ן
רב בסיס פלמחים

א. פתיחה

המציאות הצבאית, כמו האזרחית, מזמנת לרב הצבאי, ויותר מכך לקובעי המדיניות ההלכתית ברבנות הצבאית, התלבטויות רבות בבואם לפסוק הלכה ליחיד, ליחידה צבאית, ולכלל צה"ל. כל רב קהילה נדרש לעיתים לשיקולים מטה – הלכתיים בבואם לפסוק הלכות בקהילתו. שיקולים הנובעים מהצורך לשמר/לבצר את "רוח ההלכה" במקומות בהם עלול הציבור להרחיב את האיסור/היתר הניתן למחוזות שאותו רב בראייתו הרוחנית אידאולוגית אינו מעוניין שיגיעו אליהם, והוא משתמש בסמכותו כפוסק על מנת להימנע מהגעה למחוזות אלו. מאידך, קיימים שיקולים אחרים להתיר ולהקל במקרים מסוימים. כגון, ההבנה והידיעה מי הציבור השואל ויכולתו להכיל וליישם את פסק ההלכה באם יינתן כהויתו, או צורך מיוחד הנובע מרצון לקרב רחוקים ולהאחיב שם שמים. אולם, בניגוד לעבר, בו רב קהילה הפוסק לקהילתו יכל לשמר את פסקיו לבני קהילתו, היום אנו חיים בעידן בו די במסרון קצרצר על מנת להוליך את הפסק לכלל המדינה והעולם, ויתכן כי עצם יכולת זו יכולה להשפיע על הוראתו של הרב בודעו כי זו תהיה התוצאה. השפעה זו והשפעות נוספות, עליהם נעמוד במאמר זה, באות לידי ביטוי ביתר שאת בבואנו לפסוק הלכה במערכת ציבורית רב גוונית כצה"ל, השפעה שאינה רק לחומרא על "עיקר הדין", אלא לעיתים אף באה להקל ולהתיר נושאים מסוימים מתוך הבנה שיש צורך מערכתי בקולא זו.

במאמר זה יובאו מספר דוגמאות להתלבטויות ציבוריות חינוכיות הלכתיות שעמדו בפני פוסקי הדור בעבר ובהווה בבואם לפסוק בנושאים להם השלכה מיידיית או עתידית על המרחב הציבורי ההלכתי.

ב. שיקולים נפוצים להוראת הלכה בשונה מעיקר הדין

ביום ההלכה העצום מצינו שיקולים הלכתיים שונים המנחים את הפוסק בבואו לפסוק הלכה. חלק משיקולים אלה הם ה"הלכות" בפני עצמן המשפיעות ואף מבטלות הלכה אחרת, וחלקם סייגים ו/או היתרים הניתנים לשיקול דעתו של הפוסק בהתאם למציאות הנידונה ב"מרחב ההלכתי" של אותו דין.

פסידא

במציאות בה אדם הרואה את ממונו מתכלה בשבת, מצינו במקורות התייחסות לחומרא ולקולא לגבי הפסד הממון שעתידי להיות לאדם כתוצאה מאי נקיטת פעולה להצלת ממונו בשבת. נאמר בגמרא **במסכת שבת** (ק"ז, ב) :

שלוש סעודות, הראוי לאדם - לאדם, הראוי לבהמה - לבהמה. כיצד: נפלה דליקה בלילי שבת - מצילין מזון שלש סעודות, בשחרית - מצילין מזון שתי סעודות, במנחה - מזון סעודה אחת. רבי יוסי אומר: לעולם מצילין מזון שלש סעודות. מכדי בהיתרא קטרת, נציל טפיל - אמר רבא: מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה - אתי לכבויה.

ופסק השולחן ערוך (או"ח שלד, א):

ודוקא בני הבית שהדליקה בו לא יצילו יותר, משום דאיכא למיחש שמתוך שטרודים בהצלה ישכחו השבת ויכבו; אבל בתים הקרובים ויראים שתגיע להם הדליקה, יכולים להציל כל מה שירצו.

במקרה זה, מעיקר הדין, היות והאוכל בר טלטול הוא, ומדובר בחצר המעורבת, ניתן היה להציל הרבה יותר מאשר מזון ג' סעודות. אולם, מכיון שאנו חוששים שמתוך שהאדם בהול על ממונו יבוא לעשות פעולות כיבוי האסורות בשבת, איננו מתירים לו להציל יותר ממזון שלוש סעודות הנצרכות לשבת עצמה. לעומת זאת אנשים אחרים שאין סכנה מיידית לממונם - מותר להם להציל כמה שירצו היות ואין כל איסור שבת בפעולת הצלת המזון.

לעומת זאת, מצאנו הלכה המתירה לאדם איסור שבות על מנת להציל את ממונו (שבת קנג, א):

מי שהחשיך בדרך - נותן כיסו לנכרי, ואם אין עמו נכרי - מניחו על החמור. הגיע לחצר החיצונה - נוטל את הכלים הניטלין בשבת, ושאינן ניטלין בשבת - מתיר החבלים, והשקין נופלין מאיליהם. מאי טעמא שרו ליה רבנן למיתב כיסיה לנכרי? - קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אי לא שרית ליה - אתי לאיתויי ארבע אמות ברשות הרבים.

ופסק השולחן ערוך (או"ח רסו, א):

מי שהיה בא בדרך וקדש עליו היום והיה עמו מעות ויש לו חמורו וגם יש עמו אי"י, לא יניח כיסו על חמורו, מפני שהוא מצווה על שביתתו, אלא נותן כיסו לאי"י להוליכו לו, ולמוצאי שבת לוקחו ממנו ואפי" לא נתן לו שכר על זה ואף על פי שנתנו לו משחשיכה, מותר.

במקרה זה, התרנו לאדם איסור שבות של אמירה לנוכרי מתוך הבנה כי האדם לא יעמוד בנסיון של אבדן ארנק המעות, וכל זאת על מנת להצילו מאיסור מוקצה.

הפוסקים אף הרחיקו לכת והתירו לו במקרה ואין עמו נוכרי לטלטלו בעצמו בדרך המותרת (שם סעיף ז):

אם אין עמו שום אחד מכל אלו, יטלטלנו פחות פחות מארבע אמות.

בטעם הדבר כתב המשנה ברורה (שם, ס"ק ז):

דשבות חמור הוא מאד, דילמא לא יצמצם בשעורו ויבוא להוליך ד' אמות בר"ה. ובקושי גדול התירו חז"ל דבר זה משום פסידא, ומפני שאדם בהול על ממונו וכנ"ל. ולכך לא התירו חז"ל אלא דוקא כשאין לו שום אחד מכל אלו הדרכים.

מקור דין זה במחלוקת בגמרא (שבת קנג, ב) :

אמר רבי יצחק: עוד אחרת היתה [פירש רש"י: תקנה לכיס להצילו], ולא רצו חכמים לגלותה. מאי עוד אחרת היתה - מוליכו פחות פחות מארבע אמות. אמאי לא רצו חכמים לגלותה [להעלים דברי תורה] - משום (משלי כה) כבוד אלהים הסתר דבר [מותר להסתיר דברי תורה לכבוד שמים] וכבוד מלכים חקר דבר. והכא, מאי כבוד אלהים איכא? - דילמא אתי לאתויי ארבע אמות ברשות הרבים. תניא, רבי אליעזר אומר: בו ביום גדשו סאה. רבי יהושע אומר: בו ביום מחקו סאה [בו ביום גזרו, שלא יוליכנו פחות פחות מארבע אמות אם יש שם נכרי, אותו יום הרבו סייג לתורה במדה גדושה ויפה מדדו להרבות גדר בישראל. מחקו סאה - במדה מחוקה מדדו בו ביום, שהרבו לגזור יותר מדאי ואין יכולין לעמוד בגזירתם, ומתוך כך עוברין על דברי תורה, נמצאת מדתם מחוקה מטפיפתה, וטוב היה להם להיות מדתם טפופה ולא תבא לידי מחק מרוב גודשה]. תניא, משל דרבי אליעזר, למה הדבר דומה - לקופה מלאה קישואין ודילוועין, אדם נותן לתוכה חרדל - והיא מחזקת [את החרדל, שנופל החרדל בין הקישואין, אף כאן יפה תקנו, והוסיפו דבר המתקיים]. משל דרבי יהושע, למה הדבר דומה - לעריבה מלאה דבש, נותן לתוכה רימונים ואגוזים - והיא מקיאה.

חשש זה שאדם יבוא לטלטל ד' אמות ברה"ר (איסור דאורייתא) הניע את ר"א בגמרא לאסור להורות כן להלכה, ולהסתפק בפתרון של אמירה לנוכרי לאחר שתחשך לשאת את כיסו בשבילו. אולם רבי יהושע חלק עליו וטען כי יש חשש גדול יותר, שכיון שלא מאמין לנוכרי שיגזול את ממונו, יבוא לטלטל ד' אמות ברה"ר, ולכן עדיף להורות לטלטל פחות פחות מד' אמות.

פסק השו"ע מתווה לנו דרך באופן השימוש בהיתרים השונים בפסיקת ההלכה. לפני הפוסק עומד מדרג היתרים להקל בעת הצורך, עליו להיזהר ולהתיר באופן מסויג את הניתן להתיר (אמירה לנוכרי ע"מ להציל ממונו), אולם באם אין ברירה אחרת, ויש חשש שהבא לשאול לא יקשיב, ניתן להתיר גם כשיש חשש שתיווצר תקלה¹³⁰ (הולכה פחות פחות מד' אמות). ראייתו של הפוסק את המציאות הנידונה תנחה אותו האם להקל יותר או פחות. במקרה הנדון בפנינו השולחן ערוך כתב במפורש הלכה שבגמרא "לא רצו לגלותה", ולדעת רבי אליעזר, טוב עשו¹³¹, ככל הנראה כיון שהעריך שיתכנו מקרים שעל מנת להציל את האדם מאיסור חמור יותר נצטרך לנקוט גם בהיתר זה.

היתרים שונים משום איבה

היתר נוסף מצאנו בירושלמי משום איבה (דמאי ד, ב) :

רבי ינאי בי ר' ישמעאל בשם רבי יוחנן בשבת של פרוטגמיא התירו מפני איבה. אמר רבי אבון כאן התירו טבלים משום דרכי שלום.

וכתב הרמב"ם (פירוש המשניות שם) על המשנה בה מובא מקור הדין של הירושלמי :

המדיר את חברו, כדרך המזמין את חברו. ושבת ראשונה, ר"ל שבת ראשונה שהזמינו

130 עיין דברי המשנ"ב שהובאו לעיל.

131 היתר טלטול פחות פחות מד' אמות.

בה, והתרנו לו את זה מפני דרכי שלום.

נראה כי יש מצבים בהם נתיר ספק איסור¹³² (דמאי) משום חשש איבה שתהיה בין אנשים. הטור (או"ח א), כותב שיש פעמים בהם על האדם להיות תקיף ולא לחשוש לכך שילעגו לו או לא יקבלו את דעתו:

התחיל בעז כנמר, לפי שהוא כלל גדול בעבודת הבורא יתברך, לפי שפעמים אדם חפץ לעשות מצוה ונמנע מלעשותה מפני בני אדם שמלעיגין עליו ועל כן הזהיר שתעזי פניך כנגד המלעיגין ואל תמנע מלעשות המצוה. וכן א"ר יוחנן בן זכאי לתלמידיו: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. וכן הוא אומר לענין הבושה שפעמים אדם מתבייש מפני האדם יותר ממה שיתבייש מפני הבורא יתברך, על כן הזהיר שתעזי מצחך כנגד המלעיגים ולא תבוש. וכן אמר דוד ע"ה ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, אף כי היה נרדף ובורח מן העו"ג היה מחזיק בתורתו ולומד אף כי היו מלעיגים עליו.

רבי חיים בנימין פונטרימולי בספרו **פתח הדביר** (או"ח ח), מרגיש כי יתכן ויש סתירה מסוימת בין העולה מהירושלמי לבין דברי הטור, באם הלכה היא שאין לאכול דמאי, אמאי לא ינקוט כדברי הטור שלא יבוש מפני המלעיגין עליו? ולכן כותב ליישב את הירושלמי עם דברי הטור:

ואולי אפשר לחלק בין קטטה לקטטה, דמה שהתירו בירושלמי וכל הפוס' ז"ל איסור דרבנן משום איבה וקטטה היינו כשהאיבה אינו מחמת שמלעיג על המצות, אלא דכיון שהזמינו אצלו זה רצונו שהאזהב יאכל וחדי על שולחנו וכיון שמיסב ואינו אוכל מחמת שזוהר מפת של גויים ידאג בעה"ב הרבה ואיכא איבה וקטטה ובכה"ג התירו לשנות מפני המחלוקת דגדול כבוד השלום וכו', ברם, הך קטטה דהכא שאמרו שמקוטט עם המלעיגים ה"מ ששנאתם גם קנאתם אינה אלא להלעיג על יראי ה' ולא לסיבה אחרת... כי הא לא חשו חכמים לשלום רשעים והתירו לפרסם מעשו ושאם לא יוכל להתאפק לעשות מצוותו מחמת המלעיגים וחוזרין ומלעיגים - יתקוטט עמהם, אולי יחדלו.

העולה מדבריו, כשמדובר באי נעימות בין חברים העלולה להביא לשנאה ואין דרך להשתמט, מותר להגיע לסעודת חברו גם שאינו מקפיד על פת עכו"ם או שיש ספק בכך שמעשר פירותיו מפני איבה, שכן מטרת החבר היא ליצור אהבה ושמחה, ועל כן אם אינו יכול להשתמט, התירו. אולם במקרה בו החשש הוא שאם אדם יקפיד על מצווה מסוימת ילעגו לו אלו שאינם רואים במצוות כל חשיבות, במקרים אלו עליו להיות עז כנמר, ולהתגבר ולא לחשוש מהמלעיגים עליו גם במחיר איבה וקטטה, שכן עומד הוא על משמרת קיום דבר ה'.

עשיית איסור בשבת משום איבה

נאמר במשנה **במסכת עבודה זרה** (ב, א):

בת ישראל לא תילד את עובדת כוכבים מפני שמילדת בן לע"ז

האיסור לילד את העכו"ם על מנת שלא לילד בן לעבודה זרה הותר בגמ' (ע"ז כו, א) בשכר, משום

132 מסקנת הירושלמי שמדובר בספק טבל, דהיינו דמאי. מיהו בוודאי איסור אין להתיר משום איבה.

איבה. האם גם בשבת יהיה מותר לילד את העכו"ם למרות שפעילות המיילדת כרוכה בעשיית מלאכות שונות בשבת?

הריטב"א (שם) שולל זאת מכל וכל:

שרי משום איבה. פירוש, בדברים שאין בהן חילול שבת ואפילו בשל דבריהן, דהא פשיטא דמשום איבה לא שרינן אפילו שבות של דבריהם חס ושלום, והא דאמר אביי יכלה למימר דידכו דלא מינטרי שבתא לא מחללינן עליהו שבתא, מילתא בעלמא היא דמוקמינן להו לומר שאף טילטול של תינוק יש בו חילול שבת אלינו ולא משתרי לן אלא בדידן דמנטרי שבתא.

וכן פסקו ה**שו"ע** (או"ח של, ב) ו**במשנ"ב** (שם, ס"ק ח). משמע שיתכן ויהיה מותר באיסורי דרבנן בלבד. אולם בימינו מצוינו שיקולים כבדים נוספים הנוגעים לכלל הציבור המחייבים מציאת מענה למתן עזרה רפואית בשבת לגוי (הרב אליעזר מלמד, הרחבות לפניני הלכה שבת, כז, ג):

ובמ"ב ש"ל, ח', לימד זכות על העושים מלאכה דרבנן עבור גויים משום איבה, אבל מחה ביד העושים מלאכות מהתורה. ובתוספת שבת ש"ל, ה', התיר לעבור על דרבנן. וכ"כ החת"ס יו"ד קלא, ובסוף דבריו כתב, שכאשר האיבה כרוכה בסכנת נפשות, יש להתיר אף מלאכה דאורייתא. וכך נראה משו"ת דברי חיים או"ח ב, כה. וכך כתבו אחרוני זמנינו, שמניעת עזרה מגוי כרוכה כיום בסכנת נפשות של רבים, שעל ידי כלי התקשורת כל אירוע כזה יכול להתפרסם בכל העולם. וכ"כ אג"מ או"ח ד, עט (ותמה על המ"ב); רשז"א (שש"כ מ, הערה מז; נשמת אברהם של, ב); ציץ אליעזר ח"ח טו, ו; ח"ט יז, א; הרבי מקלויזנבורג כמובא במכתב שם; יבי"א ח, לח. ואמנם כולם הורו להשתדל ליצור מצב שגוי יטפל בגוי בשבת...

עוד הוספתי סברה, שיש כעין הסכם הדדי בין אומות העולם שמצילים אלו את אלו, ואם אנו רוצים שגויים יצילו יהודים, גם אנחנו צריכים להתחייב להציל אותם. הרי שהצלת הגוי היא לצורך הצלת יהודי ודוחה שבת. ואמנם בעבר לא היה שייך לדבר על סיכום כזה מכמה צדדים: א' העם היהודי חי במסגרת של יחידים או קבוצות שהארגון שלהם אינו חזק ואין אפשרות לסכם עמו דבר. ב' התקשורת היתה רופפת וקשה היה לסכם דבר כזה בין עמים ולבדוק את קיומו. ג' הרפואה היתה יותר מסופקת ויותר קשורה לאמונות דתיות, ולכן היה ניתן ביתר קלות להבין שיש אנשים שדתם אינה מאפשרת להם לרפא בשבת, והיו קרובים להאמין שאם יעברו על מצוות דתם וירפאו, יענשו על כך המרפא והחולה... כתב חת"ס חו"מ סו"ס קצד, שהיוצא לרפא גוי אינו חוזר, מפני שהוא יוצא כדי למנוע סכנה מעצמו, ולכן אין חשש שיתרשל. וכך הורה למעשה רשז"א (שש"כ מ, הערה מז).

כאשר מדין איבה עלולה להיווצר סכנת נפשות ליהודי, או סכנת נפשות לכלל הציבור, במציאות של ימינו בה לא ניתן להסתיר מידע, וכל פעולה שנעשית בין אם ע"י יחיד ובין אם כמדיניות ציבורית מתפרסמת בכל העולם ויש לה השלכות קיומיות על יהודים בארץ ובעולם, במידת הצורך יש אף להתיר איסורי דאורייתא בשל כך.¹³³

צורכי רבים/צורך מצווה

אמירה לנוכרי בשבת, נאסרה משום שבות. ופסק השו"ע (או"ח שו, ב) שכל האסור לעשותו בשבת, אסור אף לומר לאינו יהודי לעשותו בשביל היהודי בשבת מדין "ממצוא חפצך".

השו"ע (שם, סעיף ה) עצמו הביא את דעת הרמב"ם המתיר לומר לנוכרי באיסור דרבנן במקרה של "קצת חולי, או שיהיה צריך לדבר צורך הרבה, או צורך מפני מצווה... ויש אוסרין"¹³⁴.

והרמ"א הביא שיטה המרחיבה את ההיתר אף לאיסורי דאורייתא (או"ח רעו, ב):

"א דמותר לומר לא"י להדליק לו נר לסעודת שבת, משום דסבירא ליה דמותר אמירה לא"י אפי' במלאכה גמורה במקום מצוה (ר"ן ס"פ ר"א דמילה בשם העיטור), שעל פי זה נהגו רבים להקל בדבר לצוות לא"י להדליק נרות לצורך סעודה, בפרט בסעודת חתונה או מילה, ואין מוחה בידם. ויש להחמיר במקום שאין צורך גדול, דהא רוב הפוסקים חולקים על סברא זו.

דעת בעל העיטור המובא ברמ"א מבוססת על שיטת בה"ג¹³⁵. ואמנם אף שבעל העיטור עצמו לא התיר משום כך לבנות בית כנסת בשבת ע"י נוכרי, ולמרות שפסק הרמ"א כי יש להחמיר ואין להקל כשיטת בה"ג המובאת ע"י בעל העיטור, שכן זו שיטה יחידאית בניגוד לפסק הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש; מצינו מספר מקרים בהם מוסכם על רוב הפוסקים להסתמך להלכה על דעתו של בעל העיטור להתיר אמירה לנוכרי באיסורי מלאכה דאורייתא בשבת:

א. חשש להכשלת רבים (משנה ברורה רעו, כה):

ומ"מ מותר לומר לא"י לתקן את העירוב שנתקלקל בשבת כדי שלא יבואו רבים לידי מכשול וכדאי הוא בעל העיטור לסמוך עליו להתיר שבות דאמירה אפילו במלאכה דאורייתא במקום מצוה.

מאיבה זו, וע"כ במידת הצורך הותרו אף איסורי דאורייתא, אולם אין להסיק מכאן שבמקום שיש חשש איבה בלבד ללא השלכות פקו"ח נתיר חילול שבת דאורייתא ואף בדרבנן בקושי מצינו היתר כדברי המשנ"ב. בדבר זה עסקנו רבות בעת היותי רב אוגמ"ר 012 ברמת הגולן על הטיפול בפצועים סורים בשבתות הכרוכים בביצוע מלאכות דאורייתא כנסיעה לקליטת הפצוע שמגיע לגדר והבאתו לבית החולים וניתוחים שונים בשטח. על פניו, הטיפול בפצוע במצב הבטחוני הקיים בגבול אינו מהווה ספק פיקוח נפש לחיילי צה"ל, אין חשש שהימנעות מטיפול תגרום לכך שבצד הסורי לא יטפלו בחיילנו. אולם, יש צורך להסתכל על הטיפול בפצועים הסורים בהיבט לאומי ואף עולמי שלו. בסערה העולמית העלולה להיווצר באם ימות ילד פצוע על שער גדר הגבול הסגורה בטענה ותואנה כי מדינת ישראל נמנעת מלהעניק סיוע הומניטרי לחסרי ישע והן בפן המודיעיני המבצעי כפי שאמר זאת מפקד פיקוד הצפון בטקס החלפת מפקדי האוגדה, בו ציין כי פעילות האוגדה במתן סיוע הומניטרי יש בה אינטרסים בטחוניים מבצעיים יקרים וחשובים. הרי לנו הוכחה מפורשת כי העיסוק בסיוע זה נובע מצרכי בטחון ישירים המהווים פיקוח נפש לאזרחי ישראל ועל כן מותר לבצעם גם ע"י עשיית מלאכות דאורייתא בשבת כבכל משימה מבצעית, ואין כאן איבה גרידא.

134 וכתב המשנ"ב (ס"ק כג) בשם הלבוש והאליה רבה, שנפסקה הלכה כדיעה ראשונה שמותר בכה"ג לומר לאינו יהודי באיסורי שבות.

135 שפסק כך על פירושו לסוגיא בעירובין סז, ב- סח, א; או מחמת גרסא שנה שהיתה לו.

ב. חשש חולי כללי (שו"ע או"ח רעו, ה): ¹³⁶

בארצות קרות, מותר לא"י לעשות מדורה בשביל הקטנים ומותרין הגדולים להתחמם בו, ואפי' בשביל הגדולים מותר אם הקור גדול, שהכל חולים אצל הקור, ולא כאותם שנוהגים היתר אף על פי שאין הקור גדול ביום ההוא.

ג. מצוות ישוב ארץ ישראל (שו"ע או"ח שו, יא):

מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הא"י בשבת.

ובמשנ"ב שם (סי"ק מז):

ר"ל הכתיבה זו היא מדרבנן והוי שבות דשבות ע"י א"י, ומשו"ה התירו משום ישוב א"י. ועיין בבה"ל שביארנו דדעת אור זרוע דעת יחידאה היא ואין לה שום מקום בש"ס, וכל הפוסקים חולקין ע"ז וס"ל דאף בכתב שלהם הוא איסור מדאורייתא, דבכל לשון חייב כדאיתא במשנה [שבת ק"ג], ואפ"ה התירו בכאן ע"י א"י משום ישוב א"י. ואף דהמחבר פסק לקמן בסימן ש"ז ס"ה דמלאכה דאורייתא אסור ע"י א"י אפילו לצורך מצוה, זה עדיפא.

ובכן, אע"פ שקיים איסור שבות בשבת, ניתן להקל באמירה לנוכרי לעשותו למרות הצווי "ממצוא חפצך", במקרה שיש צורך מצווה או חשש הכשלת רבים, ובמקרים מסוימים (מצוות ישוב א"י) השו"ע התיר אמירה לנוכרי אף במלאכות דאורייתא.

אמנם יש להיזהר מלהפוך היתר זה לגורף, כפי שהעיר המשנה ברורה (שז, כא):

ודע, שאין מדמין דבר לדבר בענין השבותין, ואין לך בס להתיר אלא מה שאמרו חכמים, דלגבי מילה לא התירו שבות דאמירה לא"י במקום מלאכה דאורייתא כמ"ש סימן של"א ס"ו, וגבי לוקח בית בא"י מותר כמ"ש סימן ש"ו ס"יא.

וכן כתב בילקוט יוסף (שבת ה, הערות מלאכת מכבה, חשמל ע"י גוי):

אמירה לנוכרי בדאורייתא לצורך מצוה דרבים היא דוקא במקום הפסד פתאומי אבל לא כסדר רגיל.

וכן כתב בשו"ת חבל נחלתו (חלק טו, י):

מותר, לצורך רבים, לומר לנוכרי לעשות איסור תורה כדי שיוכלו לקיים מצות שבת כהלכתה. וראוי לומר ברמז או ע"י נכרי שיאמר לנוכרי אחר שיתקן בשבת, וכ"ז לצורך השבת ובמקרה חז פעמי אבל לא כסדר קבוע.

דרכי שלום

מובא במשנה במסכת גיטין (ה, ט):

משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחים ותנור, אבל לא תבור

136 "הכל חולין אצל צינח" – הרי אינו דומה גופו של אדם אחד לשני ויתכן שאצל אחד יחשב חולה יותר והשני פחות, ואעפ"כ פסק השו"ע להתיר אמירה לנוכרי להדליק את האש לחימום.

ולא תטחן עמה. אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה, אבל משתטיל המים לא תגע עמה, לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה. וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום. ומחזיקין ידי גוים בשביעית, אבל לא ידי ישראל, ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום.

המשנה מתווה לנו דרך, מתי נשנה הדין לגבי המותר משום דרכי שלום, וזה רק כאשר אין כאן ודאי איסור. אך אם היה כזה, היה אסור לעבוד עם אשת עם הארץ, כפי שמורה הדין ברגע שמטילה מים לעיסה שכן עמי הארץ בחזקת טומאה הם כפי שכותב ברמב"ם (בפירוש המשנה שם):

ואמרו אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ וכו', אין בזה כלום מעניי השביעית אלא זה מותר תמיד לפי שכלל הוא אצלינו רוב עמי הארץ מעשרין הן, ולפיכך בוררת וטוחנת ומרקדת עמה. ואמרו משתטיל מים לא תגע אצלה, דין זה הוא מעניי טומאה וטהרה, כי עם הארץ ואשתו ובניו בחזקת טומאה כמו שיתבאר בכמה מקומות במסכת טהרות. וכלל הוא אצלינו שכל האוכלין כולן אינן מקבלין טומאה אלא אחר ההכשר באחד משבעה משקין כמו שנבאר במסכת מכשירים, ולפי כל הכללים האלו נתחייבה לפרוש ממנה משתיצוק את המים על הקמח לפי שאז יקבל טומאה ויהיה עובר עבירה מפני שמטמא את התרומה... ואחר כך אמר שכל מה שהזכרנו מהתר ההשאלה אפילו על הספק והסיוע הקל אינו אלא מפני דרכי שלום. ומחזיקין ידי גוים בשביעית, בדברים בלבד כגון שראהו עובד את האדמה אומר לו יעזרך ה' או יצליח דרכך וכיוצא בזה. ושואלין בשלומן של גוים ואפילו ביום אידן.

ע"פ הרמב"ם אין זה ענין לשביעית דווקא, אלא תמיד מותר לאשת חבר לברור ולרקד ולטחון עם אשת עם הארץ משום דרכי שלום, וכן אפילו לשאול לשלום גויים ביום אידם מותר מפני דרכי שלום, אע"פ שיש איסור "לא מעלין ולא מורידין"¹³⁷.

הברייתא בגמרא מרחיבה את ההיתר לדברים נוספים (סא, א):

ת"ר: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום.

וכן פסק הרמב"ם (מלכים י, יב):

אפילו העכו"ם, צו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו' (תהילים קמה, ט), ונאמר 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום' (משלי ג, יז)

לשנות מפני השלום

מובא במסכת יבמות (סה, ב):

וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר (בראשית נ, טז) אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו', ר' נתן אומר מצוה שנאמר (שמואל א טז, ב) ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו', דבי רבי ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו דמעיקרא כתיב (בראשית

137 תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף כו, א: "העובדי כוכבים ורועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורדין".

יח, יב) ואדוני זקן ולבסוף כתיב ואני זקנתי.

במספר מצבים משנים מפני השלום, הגמרא מביאה דוגמאות ממעשי נביאים, מעשי אבות, ואף מהנהגותו של הקב"ה בעצמו, שהוא, יוצר האמת שהוא האמת, משנה בדבריו על מנת למנוע היתכנות מריבה ועלבון בין אברהם לשרה.

הנחיה זו מתרגמים חז"ל להלכה למעשה, כמובא **במסכת בבא מציעא** (כג):

דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא.

דהיינו, בשלושה דברים מותר¹³⁸ לשנות מן האמת: לשם ענווה, לצורך צניעות, וכן שלא יקרה מצב שבגלל דברים שאדם יאמר הוא יגרום לנזק ממוני לחברו (רש"י שם ד"ה אושפיזא).

הלכה ואין מורין כן

הביטוי "הלכה ואין מורין כן" נמצא בדרך כלל כאשר קיימות שתי דעות בנוגע להלכה מסוימת, כאשר נראה כי דעת ההלכה היא לפסוק כדעה המקלה יותר, אך אין מורין כן על מנת שלא יבואו לזלזל במצווה או איסור מסוים או לתקן על מנת למנוע פריצת גדר בהיבט הציבורי.

א. חשש לזילות במצווה (מנחות לו, ב):

אמר רבינא: הוה יתיבנא קמיה דרב אשי וחשך והניח תפילין, ואמרי ליה: לשמרן קא בעי להו מר? ואמר לי: אין, וחזיתיה לדעתיה דלאו לשמרן הוא בעי, קסבר: הלכה ואין מורין כן.

אע"פ שמעיקר הדין מותר להניח תפילין בלילה, רב אשי נוקט בנימוק הנחתם בלילה את הצורך לשמור על התפילין. זאת מכיון שאנו חוששים שאם ההוראה לרבים תהיה שמותר להניח תפילין בלילה, עלולים להגיע לזילות התפילין בכך שמישהו ישכח וישן בהן.¹³⁹

ב. מפני תיקון העולם (בבא קמא ל, ב):

המוציא תבנו וקשו לרה"ר לזבלים והוזק בהן אחר - חייב בנזקו, וכל הקודם בהן זכה, ואסורין משום גזל... והכא בהלכה ואין מורין כן קא מיפלגי; דאתמר, רב הונא אמר רב: הלכה ואין מורין כן, רב אדא בר אהבה אמר: הלכה ומורין כן.

המאירי שם מסביר מהו הטעם שאין מורין לו את ההלכה האמיתית בדין זה:

אף על פי שבארנו שכל הקודם בהם זכה ושאר בדיני שמים מותר אם בא לישאל אין

138 ברי"ף על בבא מציעא דף כג, ב חילק בין השכנת שלום שמצווה לשנות מן האמת לבין שלושת דברים אלו שמותר לשנות בהם, אך אין מצווה לשנות. מיהו לדעת רבי נתן ביבמות סה, יתכן שאלו מקרים שמצווה לשנות בהם מפני השלום עיין תוסי' ד"ה "אושפיזא".

139 דוגמא נוספת מובאת בגמרא במסכת ביצה (כח, א) לגבי השחות סכין, שאע"פ שמעיקר הדין מותר להשחיתה ביו"ט, מכל מקום הלכה ואין מורין כן, שלא יבואו לזלזל ביו"ט וישאירו את השחות הסכין לחג עצמו במקום להכין מערב יו"ט.

מורין לו כן בהדיא מפני תקון העולם.

הובאו מספר שיקולים ודוגמאות¹⁴⁰ בהם פסיקת ההלכה אינה כעיקר הדין אלא לוקחת בחשבון שיקולים פרטיים, חינוכיים ומערכתיים שונים.

שיקול הדעת במקרים אלו נתון בעיניו של הפוסק, ע"פ המציאות הנראית לו בבואו להתיר או לאסור ע"פ שיקולים אלה. עם זאת, כלל אחד נשזר בבירור, והוא, כי ההוראה היא הוראת שעה ואין לנקוט בהיתר זה באופן גורף¹⁴¹, אלא נתבע מהבא לשאול למצוא פתרון אחר בעתיד לדבר שהתרנו לו משיקולים אלו.

ג. דילמות בפסיקה הלכתית צבאית המשפיעה על אופיו היהודי של המרחב הציבורי

עד עתה הובאו דוגמאות של שיקולים פרטיים ומערכתיים בפסיקת הלכה לאורך הדורות. אולם נדמה כי בדורנו בפרט, האופי והמרחב הציבורי-היהודי-הלכתי מאתגר ביותר את פוסק ההלכה. נראה מהם השיקולים שעמדו בפני הרב הראשי לצה"ל וקובעי המדיניות ההלכתית בצבא בארבעה פסקי ההלכה של הרבנות הצבאית¹⁴²

עשיית מלאכה לפני תפילה

מקור הדין מובא בגמרא **במסכת ברכות** (יד, א) :

אמר רב אידי בר אבין א"ר יצחק בר אשיאן אסור לו לאדם לעשות חפציו [בבוקר] קודם שיתפלל שנאמר "צדק לפניו ילך וישם לדרך פעמיו".

וכן נפסק להלכה **בשו"ע** (או"ח פט, ג) :

אסור לו להתעסק בצרכיו, או לילך לדרך, עד שיתפלל תפלת י"ח.

והעיר על כך **בשערי תשובה** (שם) :

ועיין לקי סי' רנ"א בשם סדר היום לענין צרכי שבת, שאם לא ימצא אח"כ לקנות, יקנה תחלה ואח"כ יתפלל. ואם הצבור מתפללים, לא יפרוש מהם. ואין ליחיד להתחסד יותר מהם, כי כל מה שהצבור עושים הקדוש ברוך הוא חפץ בו כו', ע"ש בסדה"י. ועיין בפר"ח כאן דמייתי מהא דאמרינן ביום טוב מאחרין לבא כו', וגם מדאמרינן אסור לעשות חפצו, משמע חפצי שמים מותר.

ע"פ זה נפסק בספר **תורת המחנה** (ח"א, ה) :

140 שיקולים אלו הם בגדר "טיפה בים ההלכה". כמובן שיש עוד שיקולים רבים ודוגמאות רבות, הדוגמאות שהובאו נבחרו מתוך ההקשר שיש להם לפסקי ההלכה של הרבנות הצבאית שיובאו בהמשך המאמר.

141 לא נתיר באופן קבוע לאדם להיות שקרן משום ממון, לומר לנוכרי לעשות איסור דאורייתא לצורך מצווה או לאכול עם חברו החשוד בענייני מעשרות משום דרכי שלום.

142 אמנם, לגבי אי שימוש במיקרופון של מכון צומ"ת בצה"ל אין פסק כתוב מפורש של הרבנות הצבאית, יש הנחיה על אי שימוש במערכות הגברה בחדרי האוכל בשבתות ובמועדים ללא הבדלה ביניהם.

כתבו הפוסקים שאין האיסור משהגיע הזמן אלא בעיסוק בחפציו, אך אין איסור להקדים ולעסוק בשאר מצוות, כל שהוא מקום צורך כגון שלא יוכל לקיימן לאחר זמן, שהרי אף הם בגדר 'צרכי שמיים'. לפיכך חיילים הנצרכים לעיתים בשל אילוצי המערכת הצבאית לעסוק בעניינים שונים קודם התפילה רשאים להקל במקום צורך, שהרי אף צרכי ציבור כלולים בגדר 'חפצי שמיים'.

עם זאת, ישנם כמה שיקולים לאסור עשיית צרכי שמים לפני תפילה בצה"ל:

א. החייל אינו קובע בעצמו את סדר היום שלו. לא בהכרח תיעדף המשימות, האימונים והעיסוקים השונים שנעשה ע"י המפקדים נותן חשיבות לנושא תפילה בזמנה כפי שאדם שומר תו"מ מתכנן את יומו.

ב. המערכת הצבאית גדולה ומורכבת ובעלת שיקולים רבים. בעת תכנון לו"ז הכשרה או אימון נשקלים שיקולי ניצול זמן, תקציב, מזג אויר, שטחי אש וכו'. באם נתיר להתאמן (חפצי שמיים) בצורה גורפת טרם התפילה, עלול זמן התפילה להידחות או להינתן מאוחר מדי ולקרעים עקב שינויים בלתי צפויים בלו"ז היומי.

ג. היכולת לשמר את עמידת החייל עירני ונקי על מנת לעמוד כראוי לפני קונו¹⁴³.

ד. יש ערך גדול וחשיבות ציבורית בכך שצבא יהודי מתחיל - כמעט בכל מצב - את היום בתפילה לבורא עולם לפני כל עיסוק אחר.

מתוך שיקולים אלה נכתב בהמשך הפרק בתורת המחנה:

ברם יש לציין, שלרוב ניתן להסדיר מראש את סדר היום באופן שיפתחוהו בתפילה, ועל כן במקרים חריגים שחייל נצרך לעסוק בעניינים אחרים קודם תפילה, יש להיוועץ ברב היחידה ולשקול בזהירות ומתינות את מידת נחיצותם ודחיפותם של מקרים אלה.

הנחיה ההלכתית של הרבנות הצבאית היא, כי למעט במקרים חריגים, אין לעסוק בשום עיסוק טרם התפילה בבוקר, מהשיקולים שהובאו לעיל, הכוללים שיקולים חינוכיים לגבי הפרט, ושיקולים חינוכיים וציבוריים לגבי כלל המערכת הצבאית.

הנחיה הלכתית זו אף קיבלה תוקף בפקודת מטכ"ל (ד3, 0301, בתי כנסת ותפילות בצה"ל):

כל מפקד אחראי לכך, שלכל חייל הכפוף אליו והחפץ בכך, יתאפשר להתפלל בתפילות המפורטות להלן, ואם הוקם בית כנסת במקום שירותו של החייל - בבית הכנסת: שחרית בין שעות זריחת השמש עד לשעה 09:00, אך בכל מקרה לפני כל פעילות, מלבד פעילות מבצעית... הרב הצבאי היחידתי, בתיאום עם מפקד היחידה, רשאי להאריך את משך

143 כרב בסיס האימונים של הנח"ל זכור לי כי לאחר מסע כומתה בו הלכו החיילים לילה שלם עם משאות על הגב וטיפסו את המצדה, ארגנתי מנין שחרית על ההר למעלה מיד בסיום הטקס הקרבי. לאחר לא יותר מחמש דקות ניתן היה לראות כי כמעט כלל החיילים הדתיים "קרסו" מעייפות ונרדמו כשהתפילין עליהם לשינה עמוקה ואין מנין להמשך התפילה, זאת בנוסף ללכלוך הרב שהיה עליהם מהמסע הארוך שוודאי אינו מתאים להגדרה "היכון לקראת אלוקיד".

הזמן שיינתן לתפילה למסגרות דתיות מיוחדות ולשנות את זמני התפילה¹⁴⁴.

שינוע אוכל ואנשים בהצטרפות לנסיעת היתר

הנסיעה ברכב בשבת כרוכה באיסורים רבים המותרים רק לצורך פיקו"ח – פעילות מבצעית. אולם, במידה והרכב נוסע בהיתר ואין בהצטרפות אדם או משא בכדי להוסיף באיסורי שבת¹⁴⁵, ניתן לכאורה להתיר הצטרפות אדם או חפצים לרכב הנוסע בהיתר. אולם יש שיקולים נוספים הנוגעים לפרט ולציבור שעלינו לשקול טרם שנתיר לאדם להצטרף לנסיעה או להעביר חפצים ברכב הנוסע בהיתר.

מהשיקולים להתיר נסיעת אדם או העברת מזון או חפצים ברכב הנוסע בהיתר:

א. יש ערך מוסף בהגעת האדם הנוסע אל היעד, כגון רב לחיזוק קבוצת לוחמים לאחר אירוע קשה או טרם יציאה לקרב.

ב. עונג שבת – העברת מזון חם מהמטבח המרכזי ללוחמים הפרוסים בשטח.

מאידך, מהשיקולים לאסור:

א. עובדין דחול וזילות השבת - בשו"ת **אגרות משה** (יו"ד ח"א, מד) כתב:

ובדבר ליסע על האוטובוסים והרכבות ההולכים רק בעיר כו', ח"ו להתיר דבר מפורסם למעשה חול שנוסעים העיקר לעשות מסחר ועבודה ואיכא בזה חילול השם גדול. ויש גם ראייה קצת לאיסור מהא דביצה דף כ"ה כו'. וגם בכלל אין להורות קולא במילתא דתמיהא.

וכן הורו הגרשז"א והגריש"א (קובץ בית אהרון וישראל חלק נג, עמ' נב), **והילקוט יוסף** (רמח, ה-ו), שאין להקל בכך אפילו למי שנבצר ממנו להגיע לביהכ"ס אלא באופן זה, ואפילו כשיש לחוש שהדבר עלול להביאו לניתוק מוחלט מהיהדות.

ב. חשש כי יגיעו לכדי איסורי שבת - ברוב מוחלט של המקרים הנוסע או הנהג או שאר המצטרפים לסיור אינם שומרי תו"מ, וככל הנראה הצטרפות לנסיעתם תהיה כרוכה בריבוי איסורים שיעשו, הן בתיאום הנסיעה, והן בעצירה שלא לצורך.

בתורת המחנה (ח"ב, לו) הוכרע למעשה:

הצטרפות לרכב הנוסע בהיתר עלולה להיות כרוכה באיסורים כהבערה (בהפעלה מוגברת של המנוע), העברה מרשות לרשות, ויציאה מחוץ לתחום, ואפילו לא יהיה בה משום איסורים אלה (מהטעמים שהתבארו לעיל), עדיין יש להימנע מכך בשל עובדין

144 ניתן לרב היחידתי להיות "פוסק מדיניות" של יחידתו מתוך הבנה שיש מצבים שההנחיה הגורפת אינה מתאימה ויש שיקולים נוספים הרלוונטים לאותה יחידה שיש להתחשב בהם.

145 כאשר הרכב הינו רכב כבד כך שמשקל האדם אינו משנה את התאמצות המנוע, וכן כשמדובר שאין כאן בעיית תחומין.

דחול ומראית עין.

לפיכך למעשה אין להצטרף לרכב הנוסע בהיתר, אלא כשהנסיעה משיקה לצורך מבצעי, כהצטרפות רב לנסיעת היתר לשם חיזוק רוח הלוחמים, או ארגון תפילה בציבור וקריאה בתורה ב'שטחי כינוס' טרם כניסה ללחימה. או לצורך מצוה דרבים, כהצטרפות חייל לרכב סיור כדי לשמש שליח ציבור בימים נוראים (במוצב שאין בו ש"ץ), או להוציא את הרבים ידי חובת תקיעת שופר. אומנם לצורך מצוה גרידא, כגון בכדי להגיע למשפחתו, או לתפילה בציבור ביישוב סמוך, יש להקל בדבר רק כשהמצטרף חמוש ובקי בתרגולות הסיור כך שהוא מהווה תוספת לכוח הסיור.

על מנת למנוע זילות השבת בצבא נאסרה כמעט לחלוטין הצטרפות לנסיעת היתר¹⁴⁶, שכן ברי לקובעי המדיניות ההלכתית כי היתר כזה יביא לכדי פירצה ורכבי הצבא יסעו בשבת אף לצרכים שאינם מבצעים¹⁴⁷. עם זאת כאשר יש שיקולים נוספים, כגון חיזוק רוח הלחימה או זיכוי במצוות שמיעת קול שופר, ניתן היתר פרטני שאינו קבוע.

שמיעת שירת נשים בטקסים בצה"ל

מקור האיסור הוא בדברי הגמרא **במסכת ברכות** (כד, א) :

אמר שמואל קול באשה ערוה, שנאמר "כי קולך ערב ומראך נאוה.

על פי זה כתב השו"ע (אבן העזר כא, א) :

אסור לשמוע קול ערוה.

נחלקו הדעות האם איסור 'קול באשה' הוא מדאורייתא¹⁴⁸ או מדרבנן¹⁴⁹. להלכה אנו נוקטים שהאיסור מדרבנן¹⁵⁰, כהרחקה מן האיסור ומהרהורי עבירה.

בראשונים ובאחרונים הובאו מקרים שונים בהם לא חששו, או הקלו באיסור זה.

א. כשאינו מתכוון ליהנות ממנו (שדי חמד, מערכת הקול, כלל מב) :

כל שאינו שירי עגבים ואינו מתכוין ליהנות מקולה כשמשוררת דברי שירות ותשבחות

146 יש מקרים ספציפיים בהם יוצאת הנחיית שעה להתיר כגון ניווד מזון לטובת השבת שלאחר ראש השנה בשנים בהם ראש השנה חל בימי חמישי שישי. הנחיה זאת ניתנת כל פעם מחדש אך בכוונה אינה מעוגנת מראש בהנחיות ההלכתיות של הרבנות הצבאית.

147 בעת שהייתי רב חטמ"ר 967 התווכחתי במהלך השבת עם ק. אג"ם (דת"ל) של גדוד 098 שהתעקש כי רכב צבאי המגיע למקום שהיית חיילים בשטח יעביר להם אוכל חם מהמטבח במוצב. כרב האמון הלכתית על הגזרה, לאחר בירור כי לא חסר לחיילים מזון קר בשטח (במזג אויר שאינו קר), התנגדתי נחרצות באומרי כי עתה יניידו מזון ולהבא אף יעבירו דברים שאינם נדרשים כלל עם רכבי הסיור. בביקורת מבצעית שהתקיימה כמה שבועות לאחר מכן נמצא כי רכבי הסיור היו מעבירים עיתונים לחיילים בשטח.

148 משום "לא תקרבו" (כן כתב בספר שושנת העמקים לבעל הפרי מגדים, ריש כלל ט בלשון "אפשר").

149 ראה שדי חמד כרך ה מערכת הקי' כלל מב. מהמחמירים: גינת ורדים (בקונטרס גן המלך, ק). מהמקילים: נשמת אדם (ד, א).

150 משנה ברורה (עה, יז) ושו"ת יביע אומר (או"ח ח"א, ו, י).

בשביל נס או שפועה להרדים הילד או שמקוננות על מת לית לן בה, כל דלא מכוין ליהנות מקולה.

ב. כשאינו רואה אותה ואינו מכירה, על פי גמרא בסנהדרין (מה, א) :
גמירי שאין יצר הרע שולט אלא במה שענינו ראות.

הגר"ע יוסף זצ"ל (יביע אומר, ח"א, ו) הוסיף תנאי, שכל ההיתר תקף כשאינו מכירה כלל ולא ראה אותה מעולם, אבל אם ראה אותה, או אפילו את תמונתה – שוב אסור לו לשמוע קולה. למעשה, יש שפסקו כגר"ע יוסף ויש שחלקו על דבריו, ולשיטה זו, במקום דחק יפנה מבטו ממנה.

כמו כן, יש דיון נרחב אצל פוסקי דורנו במקרה בו השירה נשמעת ע"י מערכת הגברה ולא שמיעה של קול אשה ישירות.

השאלה השכיחה ביותר בנוגע לשירת נשים בצה"ל, מתייחסת למצב שבו השומע אינו מתכוון לשמוע קול אשה וליהנות מקולה, אלא נאלץ לשמוע את קולה בעל כרחו, כגון באירועים ובטקסים שונים הכוללים הופעה של זמרת.

שאלה זו נידונה בהקשר רחב יותר הנוגע לענייני צניעות נוספים שהחייל נקלע אליהם בעל כרחו. וכשם שהקלו לגבי מי שנקלע לבעיות צניעות במסגרת עיסוקיו במקום שאין לו אפשרות להימנע מכך¹⁵¹, כך יש להקל גם לגבי מי שנאלץ לשמוע קול אשה במסגרת עיסוקיו הצבאיים¹⁵².

בנושא "שירת נשים" והיכולת לחייב חייל דתי להשתתף בטקס בו מושמעת שירה זו אציג שתי עמדות של פוסקי זמנינו, המעמידים תלמידים הרבה לתורה ולצבא, עם גישות חינוכיות וציבוריות הפוכות אחד מהשני. גישות הנובעות מתפיסתם את המרחב הציבורי הישראלי בתוכו נמצא גם צה"ל:

הרב אליקים לבנון¹⁵³:

אם כופים על אדם לעבור על המצוות, אפילו על דבר קל כמו שרוך הנעל, הדין הוא יהרג ואל יעבור. אומר הרב, הם מקרבים את המצב שבו רבנים יאלצו להורות לחיילים – אתם חייבים לצאת מאירועים כאלה גם אם תעמוד כיתת יורים בחוץ, ויירו בכס למוות, אתם חייבים לעזוב את המקום כי זו שעת גזירה ברגע שיש הוראה כפייתית כל המוסכמות נשברות והולכים על הרף הגבוה ביותר, שזה התנגדות עד כדי מסירות נפש.

אני אמליץ לכל מי שישאל אותי לא להתגייס לצבא שכופה פקודות נגד היהדות. אני

151 עיין בבא בתרא נו, ב: "ליכא דרכא אחרינא"; פסחים כה, ב: "הנאה הבאה לאדם בעל כרחו". עיין סימן ה, פרק ה, ובמילואים סימן יג.

152 עיין שו"ת תורה לשמה (שצד): "... אם אינו מתכוין לזה ולא נח לו בדבר הזה שנזדמן לפניו, ואדרבא הוא חפץ ורוצה שתשתוק זאת האשה המזמרת כדי שלא ישמע... אלא שהוא בע"כ שומע... אין בזה איסור", כיוון שזו הנאה הבאה לו בעל כרחו (דהיינו שלא בא לשם כדי לשמוע אותה אלא לצורך אחר). ועיין שם שמעיקר הדין מותר אפילו אם אפשר לו ללכת משם, ראה מילואים סימן יג.

153 ראש ישיבת ההסדר "אלון מורה" רב הישוב, בראיון לרדיו קול חי.

מאוד מקווה שיהיו שם כמה אנשים חכמים שיבלמו את הצעד הנורא הזה, אבל אם לא – לא תהיה לנו ברירה אני אמליץ לכל מי שישאל אותי לא להתגייס יותר לצה"ל.

הרב לבנון מציג עמדה הלכתית תקיפה הנובעת מהרצון להגן על עולמם הרוחני של החיילים הדתיים. אולם ברור לי כי נדבך נוסף נמצא כמניע לתקיפותו, ראייתו את הצבא כצבא יהודי, וככזה לא מתקבל על הדעת שתהיה פקודה בצבא המורה לחייל לעשות משהו המנוגד להלכה. אע"פ שיש פוסקים המתירים בשעת הדחק, סובר הרב לבנון כי הצבא אינו יכול ליצור בכוונה תחילה שעת הדחק אלא עליו לפעול ע"פ ההלכה, ורק כשהמציאות אינה מאפשרת שום דבר אחר אז יש להישען על קולות המיניחן.

לעומתו, הרב משה ליכטנשטיין¹⁵⁴ בשיעור בע"פ שמסר לתלמידיו התייחס לסוגיה זו¹⁵⁵:

הרב משה ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר עציון, התייחס אמש לפולמוס הציבורי וההלכתי שנוצר סביב תופעת שירת הנשים בצה"ל, במסגרת שיחה פנימית שמסר לתלמידיו בישיבה. הרב ליכטנשטיין פסק בדבריו, כי מותר להשתתף בטקסים צבאיים הכוללים שירת נשים, זאת מנימוקים הלכתיים המשקללים גם השלכות ציבוריות וחברתיות.

לדבריו, "ניתוח הסוגיות הללו מוביל למסקנה יש להבחין בין סוגי שירים", ולהתיר שירים מסוימים. לטענתו, "ניתן להתיר זמר שהוא בלי קונוטציות מיניות וללא הבלטת המרכיב המיני, אם גם השומע תופס את זה בדרך כזו, ואינו נהנה מכך". בדבריו ציין הרב ליכטנשטיין שעמדה זו איננה חדשה אלא נמצאת בספרות התורנית ונפסקה בעבר הלכה למעשה ע"י פוסקים בעלי שם. בהתייחס לזירה הצבאית ולשיקול של הפוסק ביחס לסוגיית 'הנאה הבאה לאדם בעל כורחו', ציין כי בסוגיה המקורית אין הכוונה דווקא לכפייה ממש אלא לכל אילוץ או חוסר נוחות משמעותית שנגרמת.

בהתייחס לעמדות הלכתיות שפסקו כי שירת נשים אסורה גם בצה"ל על אף ההיתרים הקיימים ולמרות השתתפותם של רבנים חשובים בטקסים מעין אלה לאורך השנים, דוגמת עמדתו של הרב אליקים לבנון, תהה הרב ליכטנשטיין "האם אנחנו מוכנים לשרת רק בצבא ששומר על רמה כה מחמירה של פסיקת הלכה? ההלכה עצמה מכירה במושג של שעת הדחק וצרכי הרבים כשיקולים הלכתיים. גם אם אדם באופן כללי רוצה להחמיר על עצמו ולנסות לצאת ידי חובת כל השיטות האפשריות, במקרה דגן משמעות ההחמרה היא התנתקות וויתור על השירות המשותף עם הציבור הכללי, והפרדת העם לכיתות כיתות. אם ברצוננו לשמור על שלמותו של העם, על כולנו לחפש פשרה ראויה על מנת שהמשפחה לא תהיה מרוחקת או מפולגת".

"דעתי היא כי למען חשיבות השירות, השותפות בבניין הארץ, קיום עזרת ישראל מיד צר', נשיאה בעול הביטחוני והנכונות לשאת גם בעול הסכנה והזכות להילחם על ארצנו - נכון וראוי מלכתחילה לסמוך על דעות מקלות יותר. ההחמרה אולי תיטיב עם היחיד אך תרסק את הכלל", הוא הוסיף.

154 בנו של הרה"ג אהרון ליכטנשטיין זצ"ל וראש ישיבת הר עציון.

155 היות והשיעור הועבר בע"פ הובאו כאן עיקרי דבריו כפי שנכתבו באתר "כיפה". הציטוטים הם כפי שהובאו באתר.

הרב ליכטנשטיין תמה, הן מן הפן ההלכתי והן מהזווית ההשקפתית, על פסיקתו של הרב לבנון לפיה שירת נשים בצה"ל הינה בבחינת דין "ייהרג ובל יעבור". בתגובה לדבריו תהה ראש ישיבת הר עציון: "בדבר שיש פוסקים שמתירים, היכן שמענו שאדם צריך למסור את נפשו כדי לא לסמוך על אחד הפוסקים?! גם אם הרב לבנון חולק על המתירים ופוסק לחומרא, כיצד ייתכן להורות שיש בכך משום ייהרג ואל יעבור בדבר שיש פוסקים המתירים ובנוהג שרבנים גדולים פעלו לפיו?".

בנוסף, הרב חשש להשלכות הציבוריות הרחבות של פסק כזה: "מה התנהלותנו הציבורית כעת גורמת לרמטכ"ל ולעוד עשרות אלפים בעם ישראל ומה יחשוב אדם שרואה שבשביל לשמוע זמרת יש כאן דין של 'ייהרג ובל יעבור'? כיצד ניתן לתאר את מציאות ימינו כ'שעת השמד' או לחשוב שהרמטכ"ל או מישהו בצבא שמגן עלינו ושאו מתגייסים אליו מכניס אותנו למציאות של שעת השמד? כל מי שמתבטא כך, ראוי שייזכר בהיסטוריה שלנו - בימות השואה, במסעות הצלב, בימי הגזרות ויבחן האם בכלל ניתן להשוות בין הדברים".

"הגדרת המציאות כשעת השמד היא עיוות גמור של המציאות וחוסר הבנה טוטאלית של המושג ושל ההיסטוריה היהודית. שעת השמד היא ניסיון לעקור את התורה לחלוטין, לשרש את היהדות ולאבד את שם ישראל, כפי שניסו לעשות צוררי ישראל שהרגו, שחטו, טבחו ורצחו יהודים על כך ששמרו מצוות. כיצד ניתן לראות דמיון כלשהו בין מציאות זו לבין ויכוח על יישום מצווה, ובטח כאשר העמדה המיוצגת ע"י הצבא עולה בקנה אחד עם דעות חלק מהפוסקים?".

בסיכום דבריו פסק הרב ליכטנשטיין לתלמידיו כי השותפות בצה"ל, במסגרת ההלכה, מחייבת "עד כמה שניתן, להימנע מהמצב של 'עדרים עדרים'. כולנו בני משפחה אחת והיכולת לשרת ביחד הוא ערך רוחני". לדבריו, "לצאת ידי כל השיטות במקרה הזה של שירת נשים, פירושה לצאת מהחברה. אם לא נפנים שהם (החילונים) באמת מאמינים שיש בכך פגיעה בנשים ובכבודן ולא ניסיון להתעמת אתנו - לא נצליח להתקדם. אותם המדברים על בואה של הגאולה צריכים לזכור שהגאולה איננה מגיעה ליחידים וגם לא לקבוצות. הגאולה, כמו ארץ ישראל, הובטחה לעם ישראל כולו. כיצד ניתן לדבר על בוא הגאולה או על הזכות לארץ ישראל ולהשמיע במקביל קולות כל כך בדלניים, ובפרט כאשר לא מדובר כאן על עניין שנוגד את ההלכה, אלא לכל היותר אימוץ של שיטה מקילה - שניתן גם בנסיבות אחרות לסמוך עליה מלכתחילה".

הרב ליכטנשטיין בוודאי שלכתחילה לא מצדד ולא יתן לתלמידיו לשמוע זמרת אישה. עם זאת, מציג עמדה תקיפה מהכיוון הנגדי, שיש לעשות הכל על מנת לשמור על לכידות המחנה. יש בכך ערך קיומי להמשך היותנו כעם אחד ומדינה אחת. צורך זה הוא בגדר צרכי רבים והמציאות בה חייל דתי נדרש לשמוע קול אישה בהחלט ניתן להגדירה שעת הדחק ולהישען על השיטות המקלות.

פסק הרבנות הצבאית הופץ לרבנים הצבאיים ע"י הרבצ"ר הרב רפי פרץ¹⁵⁶ לאחר דיון הלכתי

156 "שירות משותף - הנחיות הלכתיות - רבצ"ר, לאור הנחיית הרמטכ"ל" מכתב לסגל רב"ץ, כ"ז טבת תשע"ב.

העמדה אותה הצגתי לרמטכ"ל נשענת על מספר יסודות הלכתיים אמוניים ואלו הם: כבוד האומה, כבוד צה"ל וכבוד התורה. לא ניתן לגשת לסוגיה זו ללא המבט הרואה והמכיר בעוצמתו, בלכידותו ובכבודו של צה"ל כערך תורני – הלכתי, השייך לגמרי לערך החשוב של כבוד התורה.

להלן השיקולים ההלכתיים עליהם נשענתי בבואי להכריע בעמדה ההלכתית בסוגיה:

צדדים לאיסור:

האיסור לשמוע קול זמר של אישה מקורו בגמרא ונפסק להלכה בפוסקים הראשונים, בפוסקים האחרונים, ובשולחן ערוך (אבן העזר סימן כ"א סעיף א').

צדדים להקל:

א. "הנאה הבאה לאדם בעל כורחו" (פסחים כ"ה ע"ב), "ליכא דרכא אחרינא" (בי"ב נ"ז ע"ב).

ב. כשאינו מביט בה ובפרט אם אינו מכירה, ובוודאי אם אין בכוונתו ליהנות מקולה ומסיח דעתו מזמרתה.

ג. לכידות היחידה, האחוזה והרעות בצה"ל כגורם המשפיע על כשירות היחידה ועל יכולתה לצאת כגוף אחד אלי קרב. יצוין כי חשש זה עלה מקרב מפקדים החל מדרג השטח וכלה ברמטכ"ל.

ד. כבודן של המשפחות השכולות הנוכחות בטקסי זיכרון וטקסים ממלכתיים. לאור כך, העמדה הלכתית אותה הצגתי לרמטכ"ל הינה:

א. ככלל, מדובר בהלכה ולא בחומרה, אי לכך ראוי להתחשב בחיילים המבקשים להימנע משמיעת שירת נשים.

ב. בכל מקרה עמדתה ההלכתית של הרבנות הצבאית היא כדלקמן:

- בטקסים רשמיים בהם יש שירת נשים, הרבנות הצבאית מאפשרת להסתמך על המקילים הלכתית להשתתף ואין לצאת במהלכם.
- ביתר הטקסים במידה והמפקד החליט לאחר הפעלת שיקול דעת עמוק ופרטני שיש להשתתף בהם – היות וניתן במצב זה להסתמך על גדר דיעבד הלכתי של "הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו", אין לסרב פקודה!
- בפעילויות הווי ונופש תתאפשר לחיילים שהפעילות פוגעת באמונתם אי השתתפות עפ"י פקודת השילוב הראוי.

ניתן בהחלט לראות מפסק הרבנות הצבאית כי נכנסו שיקולים ציבוריים מערכתיים כבדי משקל בבוא הפוסק ההלכתי העליון של הצבא להכריע בסוגיה. לנגד עיניו עמד הצורך החשוב בלכידות המחנה והאחדות בין החיילים שהיא קריטית לכל יחידה צבאית, כמו גם היכולת של האדם הלא דתי שאינו מסוגל להבין כלל את עמדת ההלכה בנושא, עקב העולם התרבותי בו גדל והתחנך שהוא ההפך לצערנו מהרצוי. הצורך "לחיות ביחד" גם כאשר העולם האידיאולוגי

הערכי שונה כ"כ הוא קריטי בצבא. מנגד, עולמו הרוחני של החייל הדתי שגדל אף הוא על מטען רוחני ערכי, לנו האחריות לשמרו. על כן באירועים בהם לכידות היחידה באה לידי ביטוי באופן מובהק כיחידה צבאית כגון טקסים רשמיים, יש להכריע בעד הלכידות ולהישען על הקולות ההלכתיות שהובאו בפוסקים לגבי שמיעת קול אישה. אולם, באירועים בהם ההווי הוא העיקר ולא היחידה הצבאית בכך אין להקל ואין לכפות על שום חייל שלא מעוניין בכך להשתתף.

ד. שימוש במערכת הגברה ומיקרופון לעריכת סדר ציבורי בצה"ל

אופיה של השבת במרחב הציבורי בעידן הטכנולוגי של ימינו מאותגר ע"י מציאות שבה לצערנו רוב ניכר מעם ישראל אינו שומר תורה ומצוות. מחד, יש צורך להתוות מדיניות הלכתית לשמירה על השבת ואופי השבת בקיום חיי המדינה המודרנית, ועם זאת להיזהר מהוראה שלא תתקבל בציבוריות הישראלית ואף עלולה לגרום ליצירת התנגדות שתביא לריחוק גדול של יהודים רבים מהמסורת ולפגיעה בקיים כיום במרחב הציבורי בשבת¹⁵⁸.

מדי פעם עולה הדרישה בבסיסי צה"ל הגדולים לאפשר עריכת ליל סדר ציבורי עם מערכת הגברה. השימוש ב"רמקול שבת" כבר עורר בעשרות השנים האחרונות ויכוחים הלכתיים רבים. השאלות ההלכתיות הכרוכות בהפעלת מערכת הגברה בשבת נוגעות לויכוח ההלכתי מהי ההגדרה ההלכתית של חשמל בהלכות שבת, וכן האם יש איסור השמעת כלי שיר במערכת זו כאשר מדובר בהגברת קול האדם בלבד ולא בהשמעת מוזיקה. סוגיות אלו הן סוגיות הלכה-טכנולוגיות סבוכות שאינם מטרת מאמר זה, ובוודאי שאין כאן יומרה להכריע בהם.

בהנחה כי ההכרעה בסוגיות הנ"ל היא כי אין מניעה הלכתית בהיבט הטכנולוגי להשתמש במערכת כזו בשבת, וכפי שכתב הרב שאול ישראלי זצ"ל בבואו להתייחס לנושא (חוות בנימין כרך א, שער ג, כו) :

אכן הדיון שלנו בנוי על ההנחה שבעצם הדיבור אין בו משום לתא דמכה בפטיש וכן משום גזירת משמיע קול בשבת. שכבר נתקבל להיתר השימוש במכונת שמיעה לכבדי שמיעה. ולא יצאנו לדון רק מצד האוסרים ברחיים משום ש"משמיע קול".

וכדברי הרב ישראל רוזן ז"ל ראש מכון צומ"ת¹⁵⁹ :

מבחינה הלכתית פורמאלית אם שייך בכלל מושג כזה לענ"ד אין בעיה בכלל וניתן להציע סידורים ראויים למהדרין.

הרי שהשיקולים להיתר או לאסור נובעים מסוגיות הנוגעות למרחב החינוכי והציבורי שעל פוסק ההלכה ומתווה המדיניות ההלכתית להתחשב בהן.

שיקולים חינוכיים ציבוריים להיתר:

158 "חוק המרכולים" לדוגמא.

159 במכתבו לרב פנחס טולידנו מובא בספר "ברית שלום" בה מבקש מהרב להיות "תנא דמסייע" להיתר של הרב ישראלי למיקרופון בשבת.

על כן ובשימנו לנגד עיננו, התועלת שיכולה לצמוח משימוש במכשיר זה (עם כל הסייגים וההגבלות שהוזכרו בדברינו שם) להגדיל הפצת תורה ולהעסקת רבים בדברים שבקדושה, מה שאילולא כן היו עוסקים בדברים בטלים וד"ל, דומני שכוחא דהיתרא בזה עדיף ושיקולים אלה מן הראוי לקחת בחשבון, בדיון הלכה למעשה.

דבר מצווה שקול להיתר במקום פסידא

הרב ישראלי מוכיח מסוגיית הגמרא בביצה (לו, ב): "משילין פירות דרך ארובה ביו"ט אבל לא בשבת", ומדברי הר"ן והרא"ש בסוגיה שדבר מצווה שקול לפסידא:

העולה מסוגיין ומפסק ההלכה דנראה פשוט דבכל מקום שהותר משום פסידא הכי נמיה הותר במקום מצווה. כגון לצורך כיבוד אורחים וביטול ביהמ"ד. וא"כ מאחר דדעת המחבר להקל בכל אופן ואף הרמ"א מסיק שבמקום פסידא יש להקל, ממילא גם מקום מצווה יש לנקוט לקולא.¹⁶¹

הרווח החינוכי בשימוש במערכת הגברה בסדר ציבורי בצה"ל

האתגר של עורך הסדר בצה"ל הפונה לציבור הנמצא שם בעל כורחו¹⁶², הוא ליצור חוויה רוחנית, חינוכית, יהודית בזמן קצר יחסית. לחלקם הגדול יתכן וזהו סדר פסח כהלכתו הראשון שהם חווים בחייהם ויש משמעות רבה לסוג החוויה היהודית אותה יחוו, האם כמנוף רוחני לעולם היהודי שהם שייכים אליו, או כטראומה משעממת ומעיקה? אחד משני אופנים אלו יצר בתודעתם לכל ימי חייהם.¹⁶³

אין צורך מצווה וצורך רבים גדול מזה. היכולת להישמע בבירור באולם גדול, להאפיל בקולך על ההמולה, הילדים הקטנים, ולהעביר תוכן יהודי לרחוקים תגדל באופן ברור באם ניתן יהיה להשתמש במערכת הגברה לשם עריכת הסדר.

160 מובא בספר חוות בנימין וכן במכתבו של הרב רוזן לרב טולידאנו.

161 בהמשך נראה שהרב ישראלי מכוון להיתר בכל מקרה שכן היתר משום פסידא הוא בעייתי כאשר אינו באקראי.

162 בשונה מרוב באי בתי המלון לסדרים ציבוריים אזרחיים.

163 ערכתי עד עתה 11 סדרים ביחידות צה"ל שונות מגוונות. סדרים ללוחמים בבסיסי הכשרה, בהם המשמעת נוקשה והסדר עובר בדומיה המקלה על עורך הסדר לקיים את מצוות "והגדת לבנך" בצורה מיטבית גם כאשר כמות המשתתפים גדולה יחסית. סדרים לחיילים בגזרת הבט"ש שזמנם קצוב, רמת ערנותם לאור עומס המשימות המוטלות עליהם לעיתים דלה, וסדרים ליחידות גדולות, בהם כמות משתתפי הסדר נעה בין 054-052 משתתפים. המשתתפים בכלל המקומות, דתיים, מסורתיים, רחוקים ממסורת, עולים חדשים, ואף משפחות עם ילדים בגילאים שונים. והצד השווה לכולם, הם רעבים ומחכים בכיליון עיניים ל"שולחן עורך", ביודעם, כי מה שמפריד בינם לבין ארוחה דשנה וטעימה הוא רב היחידה המחזיק ספר עם מספר עמודים לא קטן שאת רובו המוחלט אינם מכירים, חלקם, אם לא רובם אף אינם מבינים את מהלך ההגדה, משמעות הדרשות והפסוקים וכד', ורמת הקשב שלהם נמוכה ביותר.

שיקולים חינוכיים וציבוריים לאסור

שמירה על אופיה הציבורי של השבת מגולם בגזירות ותקנות חז"ל רבים, לדוגמה איסור מוקצה. וכך כותב המשנה ברורה בשם הרמב"ם בבואו להסביר טעם איסור מוקצה (הקדמה לסימן שח):

כדי שלא יהא כיום חול בעיניו ויבא להגביה ולתקן כלים מפנה לפנה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהם, שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטלה טעם שנאמר בתורה למען ינוח. ועוד כשיבקר ויטלטל כלים שמלאכתן לאיסור, אפשר שיתעסק בהם מעט ויבא לידי מלאכה. ועוד מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות אלא בטלים כל ימיהם, כגון הטיילין ויושבי קרנות שכל ימיהם הם שובתים ממלאכה, ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים, נמצא שלא שבת שבייתה הניכרת.

איסור מוקצה נתקן הן על מנת לבטא אמירה חינוכית, פרטית וציבורית, על הדרך בה צריכה השבת להיראות ולהיעשות אצל כל אדם מישראל ועל האופי החברתי של השבת, למנוע מאנשים להפוך את שבתם לחול בעיסוקיהם; והן מהחשש שאנשים "יתדרדרו" בעיסוק זה עד כדי עשיית מלאכה של ממש¹⁶⁴.

בנוגע לדיון ההלכתי על מיקרופון ומערכות הגברה בשבת, נדון איסור "אוּשָׂא מִלְתָּא". תקנה זו של חז"ל נועדה למנוע הפיכת המרחב הציבורי בשבת ליום רגיל בהיבט האווירה הפרטית – טרחה יתרה בשבת, והציבורית – רעש מכונות אף אם מופעלות מע"ש.

מקור הדין

נאמר בגמרא במסכת שבת (יח, א):

תנו רבנן: פותקין מים לגינה ערב שבת עם חשיכה, ומתמלאת והולכת כל היום כולו. ומניחין מוגמר תחת הכלים [ערב שבת] ומתגמרין והולכין כל היום כולו. ומניחין גפרית תחת הכלים [ערב שבת עם חשיכה] ומתגפרין והולכין כל השבת כולה. ומניחין קילור על גבי העין, ואיספלנית על גבי מכה [ערב שבת עם חשיכה] ומתרפאת והולכת כל היום כולו. אבל אין נותנין חטין לתוך הריחים של מים אלא בכדי שיטחנו מבעוד יום. מאי טעמא? – אמר רבה: מפני שמשמעת קול. אמר ליה רב יוסף: ולימא מר משום שביית כלים!... אלא אמר רב יוסף משום שביית כלים.

ומפרש רש"י (ד"ה מבעוד יום):

מפני שמשמעת את הקול ואוּשָׂא מִלְתָּא בשבת ואיכא זילותא.

מוכח מדברי הגמרא שמצד הדין היה ניתן להתיר מצד עצמו את המעשה, כיון שנתנית החיטין מתבצעת לפני השבת, והריחיים מופעלות באופן טבעי ע"י המים, אלא שאוסרים משום השמעת קול.

164 דעת הראב"ד שעלולים לבוא לידי איסור הוצאה.

לפי רבה, האיסור הוא משום השמעת קול, אולם רב יוסף מעמיד את הברייתא לשיטת בית שמאי שסוברים שאדם מצווה גם על שביתת כליו ממלאכה בשבת, כיון שאינו סובר דין זה של השמעת קול כלל¹⁶⁵.

פסיקת ההלכה

פסקו השולחן ערוך והרמ"א (או"ח רנב, ה) :

ומותר לתת חטים לתוך רחיים של מים, סמוך לחשיכה. הגה: ולא חיישינן להשמעת קול, שיאמרו רחיים של פלוני טוחנות בשבת. ויש אוסרים ברחיים ובכל מקום שיש לחוש להשמעת קול (טור ותוספות והרא"ש פ"ק דשבת, וסמ"ג וסמ"ק וסה"ת והגה"מ פ"ו ותשובת מהרי"ו סימן ק"ל ואגור) והכי נהוג לכתחלה, מיהו במקום פסידא יש להקל כמו שנתבאר לעיל סוף סימן רמ"ד. ומותר להעמיד כלי משקולת שקורין זייגע"ר מערב שבת, אף על פי שמשמיע קול להודיע השעות בשבת, כי הכל יודעים שדרך להעמידו מאתמול (טור, ועיין לקמן סימן של"ח).

הרי שהשו"ע פסק כדעת רב יוסף בגמרא, וכן פסקו רוב הראשונים. ואילו הרמ"א מחמיר כרבה, ואוסר משום "השמעת קול" בכל מקום שיש לחוש לכך. עם זאת, במקום פסידא כתב שיש להקל.

טעמי איסור "אוואש מילתא"

מהי הזילותא שיש באוואש שבגללה נאסר בשבת לעשות דבר המותר (ריחים טעונות מבעו"י בחיטין ופועלות מאליהן בשבת)?

זילותא – כבוד השבת נרמס:

ניתן להבין מדברי רש"י שהובאו לעיל, שהאיסור הוא משום זלזול בכבוד השבת, שנשמע בה קול מלאכה שנעשית בשבת. כעין דבריו כתב המאירי (שם) שהאיסור הוא "מפני שיש בה השמעת קול ופרסום גדול והוא זלזול שבת".

ובפשטות משמע לדעת ראשונים אלו, שיש איסור לגרום בשבת שישמע קול מלאכה (הגם שהמלאכה מותרת מצד עצמה), מאחר ובהשמעת הקול יש פרסום למלאכה, ועל ידי כך נגרם זלזול בכבוד השבת. כלומר, ה"זילותא" בכבוד השבת, הוא בעצם השמעת הקול.

זילותא – חשש שיחשדוהו כמחלל שבת:

כתב האגור (הלכות הוצאת שבת, תקיט) :

נשאל מורי אבי מהרר"י לנדא על זוג המקשקש לשעות עשוי ע"י משקולות אם מותר להכינו ולהעריכו כדי שילך ויקשקש כל השבת, כי שמא יש לדמות לנותן חטים לרחים. והשיב נראה לי עיקר טעמא דאוואש מלתא. כמו שפירשו תוספות שני"ץ וספר התרומה

165 שם תוס' ד"ה "וולימא": "וי"ל דלא סבירא ליה לרב יוסף טעמא דהשמעת קול כלל ומסתברא ליה טפי לאוקמה כב"ש משום שביתת כלים".

וסמ"ג שפירשו על אושא מלתא שיאמרו רחים של פלוני טוחנים בשבת דסבירי בשבת נתן בהם חטין, וא"כ טעמא זה לא שייכא כלל גבי זוג המקשקש שהכל יודעים שרגילים לתקן בכל יום על יום של אחריו ובאותו היום שהוא מקשקש אין מתקנין אותו כלל. וכן יש לפסוק הלכה למעשה וכן עמא דבר עכ"ל.

לפי האגור, הטעם לאושא מילתא הוא החשש שיאמרו שפלוני מחלל שבת. וטעם זה הובא ברמ"א כהסבר לאיסור השמעת הקול.

הנפקא מינה בין ההסברים תהיה, במקרה שיש השמעת קול אפילו גדול, אך אין חשש לחשד שהאדם עובר על איסור שבת. כגון, שהדבר נפוץ שמכוון מלפני שבת (שעון האורלוגי), או שדבר זה הפך לידוע ברבים שאינו נעשה בשבת, כגון שימוש בשעון שבת. ניתן אף לפתור בעיה זאת בשילוט מתאים, כך שכל העובר ידע שהפעולה הנעשית כאן נעשית בדרך המותרת ולא כרוך בה חילול שבת¹⁶⁶.

הרב משה פיינשטיין זצ"ל בהתייחסו לשעון שבת כתב (או"ח, ח"ד, ס):

פשוט שאסור, דהרי ע"י מורה שעות כזה יכולים לעשות כל המלאכות בשבת ובכל בתי החרושת ואין לך זלזול גדול לשבת מזה. וברור שאם היה זה [שעון שבת] בזמן התנאים והאמוראים היו אוסרין זה, כמו שאסרו אמירה מטעם זה.

מדבריו לגבי שעון שבת נראה כי חשש לרמיסת כבוד השבת כתוצאה מהיכולת להפעיל כמעט כל דבר כמו ביום חול, אמנם בהתייחסו למיקרופון נראה כי חושש שיחדוהו בעשיית מלאכה בשבת (שם סימן פד):

דבר לדבר בשבת ע"י מייקראפאן, פשוט שאסור וכבר פרסמו אגודת הרבנים שהוא אסור. ואף שאיכא אינשי שלא ידוע להם הטעמים, מחוייבים לשמוע להוראת חכמים. ואותן שהקלו לא עשו כהוגן, אף אם הם רבנים ואף אם אומרים שהן גדולים בתורה...

כיון שבחול הדרך לחבר המייקראפאן להעלעקטרי רק בשעה שצריכין לדבר ולא קודם, לכן אף אם לא היה שום איסור בעצם הדבור אסור זה מדרבנן, מהא שאסרו ליתן חטין לתוך ריחים של מים בע"ש אלא כדי שיטחנו בשבת, ומפורש בב"י שמטעם זה היה לן למיסר להכין ולערוך זוג המקשקש לשעות עשוי ע"י משקלות, אבל כיון שאף בימי החול רגילים לתקנו על יום שלם מותר גם בע"ש, שאין לגזור שמא יאמרו שעתה בשבת העריך אותו כיון שבכל יום מכינין מיום שעבר. הרי מפורש שאם אין עושין כן בחול אסור, ולכן כיון דבימי החול מחברין את המייקראפאן רק כשצריך לדבר, אסור לחברו בע"ש על כל השבת כדי שידברו בו בשבת דהרי אפשר לומר שהיום קודם הדרשא וקודם התפלה חברוהו להעלעקטרי. ומטעם זה אסור להעמיד בע"ש רעדיא וטעלעוויזן /וטלביזיה/ כדי לראות ולשמוע בשבת. ולכן ברור שהמייקראפאן אסור להשתמש בו בשבת ויו"ט ואין להקל אף לצורך גדול.¹⁶⁷

166 וכך אכן נכתב בתנאי ההיתר של מכון צומ"ת לרמקול השבת שהם מייצרים: "יש להתקין שילוט ברור המציין כי המערכת פועלת עפ"י סידורי הלכה".

167 יש לציין שבתשובה סמוכה (שם סימן פה) מתיר הרב פיינשטיין לחרש להשתמש במכשיר שמיעה בשבת, בתשובתו שם דוחה כמעט אחת לאחת את הסיבות לאיסור שכתב לגבי מיקרופון. בהתייחסו לאיסור אושא שיחדוהו

ההיתר של מכון צומ"ת לשימוש ברמקול שבת מתבסס על מאמרו של הרב שאול ישראלי זצ"ל. בהתייחסו לסוגיית אוושה מילתא לגבי מיקרופון, מחלק הרב ישראלי בין ריחיים למיקרופון, שכן יתכן וכל הקולא שהתיר הרמ"א לגבי ריחיים זה רק במקום פסידא¹⁶⁸, וזה רק באקראי, או במקרה בלתי חזוי מראש ולא להתיר בדרך קבע, ואילו הדיון ההלכתי לגבי שימוש במיקרופון בשבת עוסק בשאלה האם להתיר מעיקרא ובתכנון שימוש במערכות אלו בשבת.

דאם לטעם החשד הרי לאחר שהשימוש בשעון אטומטי הוא דבר נפוץ וידוע, אין מקום לחשד, לא פחות מאשר שעון המשקולות שדיברו בו הפוסקים. ומטעם זה אנו מתירים השימוש באור החשמל שנדלק ונכבה ע"י שעון. דאי מצד מראית עין, אין באור הנדלק ונכבה חליפות פחות חשש של מראית עין. ואם מצד "האוושה מילתא וזילותא דשבת", הרי הוכח שזה שייך רק בדבר המקים רעש גדול בסביבה וכלשון הטור בזה "אוושה מילתא טפיי". (שכנראה רמז בזה להבדל שיש בין ריחיים לשעון מצלצל שלא מצא לנכון להזכירו כלל, לפ"מ שנוקט כרש"י שאין כאן הטעם מצד החשד...) כל זה כתבתי בענ"ד, ומציע את הדברים לפני ציבור תלמידי החכמים תופשי התורה לענות בו ולקבוע עמדתם הלכה למעשה.

כנראה, מתוך הבנה כי לפסק זה של הרב ישראלי יהיה קושי להתקבל, ואף הרב ישראלי בעצמו כתב זאת בתור "הצעת דברים בפני ת"ח לענות בו ולקבוע עמדתם". פנה הרב רוזן לרב פנחס ברוך טולידאנו בבקשה שיצטרף להיתר השימוש, ובפרט שהדבר עולה רבות כצורך בקהילות הספרדיות בחו"ל.

ובכל אלו לא חששו חז"ל למראת העין שיאמר הרואה שמשקה גינתו, או פרש מצידתו בשבת, שבודאי הרואה יאמר שהתחיל את המלאכה מערב שבת. ולכן הוא הדין ברם קול, ובפרט בבית הכנסת אורטודוקסי שבו עסקינן, שבלי ספק הרואה יאמר שהכל נעשה כפי הוראות הרב וכל הסידורים הרי הם כדין וכהלכה... אך האמת ניתן ליאמר שאין אנו צריכים לכל זה, כי לע"ד אין לדמות נד"ד לההיא דריחיים, דשאני התם שהשמעת קול היא תוצאה ממלאכת הטחינה שאסרה תורה, והרואה יחשוד שהתחיל מלאכתו בשבת. אבל בנד"ד הרי השמעת קול מכח המדבר, דבלתי דיבורו אין כאן השמעת קול כלל, ופעולת המכשיר היא רק להגביר את קולו אשר בא מכח דיבורו, ולכן איזה זילותא דשבתא שייך כאן. וזה נכון. ועוד יראה לי, שכל הדין של אוושה מילתא וזילותא דשבתא שכתב רש"י ז"ל לא שייך כלל בבית כנסת אורטודוקסי, כי כל הקהל יודעים מראש

שהפעיל את המכשיר בשבת כתב: "משום שבחול הדרך של בני"א לחברו להעלעקטרי רק בשעה שצריכין לדבר ולא קודם, הרי איסור זה הוא דוקא בדבר שמשמיע קול לרבים, כהא דנתנית חטים לתוך רחים של מים בע"ש כדי שיטחנו בשבת כדאיתא בשבת דף י"ח, משום שיאמרו שנתן החטים בשבת ובכל כה"ג שאוושא מילתא, שהוא שייך במייקראפאן שהוא נשמע לרבים, ולא במכונה זו שהוא ענין שלא נשמע כלל לאחרים", ולא כתב בפשטות שמכשיר השמיעה פועל כל הזמן, בניגוד למיקרופון שדרך הפעלתו היא רק כשבא לדבר, ולכן יש חשש שמא יחשדוהו שהפעיל בשבת. ואולי חשש של חשד שחילל שבת לטעמו הוא רק במקום בו יש פרסום גדול שכן חילק בין מיקרופון שמשמיע קול לרבים למכשיר שמיעה ונראה שדייק זאת מדברי הטור על אוושה מילת שכתב טור אורח חיים הלכות שבת סימן רנב "כיון דאוושה מילתא טפי איכא זילותא דשבתא" - מכאן שעל מנת שיהיה אוושה מילתא יש צורך בענין (חזותי או שמע) המושך מאוד את הרואים אותו ואז עלולים לחשוב שנעשה כאן חילול שבת.

שכל מה שהרשה רבם הוא על פי יסודות ההלכה (כי לא מדובר כאן בקהל ריפורמי אשר אין לנו עסק עמם). אבל בריחיים הרי הרעש נשמע ברחוב, ודאי יש חשד כי יאמרו מי התיר מלאכת הטחינה בשבת... אבל "במצוה דרבים" לשמוע אל התפילה ולהסיר מכשול בני"ד גם הרמ"א יודה להתיר דאין כאן חדש, כי הכל יודעים שהכל נעשה על יסודות ההלכה. ועוד הלא תראה שגם החרדים לדבר ה' החשמל נדלק ונכבה בביתם, ואין אף אחר שחושד שהכל יודעים היום שהכל נתקן מערב שבת על ידי שעון אוטומטי.

בתארו את המציאות בבית הכנסת, שלא יעלה על דעת הנכנס כלל שיעשה בו דבר בניגוד להלכה, מפרק הרב טולידאנו את החשש לאוושא – שמא יאמרו שמחלל עכשיו שבת, וגם חששו של הרב פיינשטיין, שכיון שאין רגילות להתחיל השימוש במיקרופון טרם הדיבור (בניגוד לשעון שרגילים לכווננו מראש) יבואו לחשוד שהדליק עתה את המערכת לא שייך במקרה זה.

הרב טולידאנו אף מבטל את חשש בכל זאת למראית עין של אורח מזדמן שיחשוב שכאן מחללים שבת:

ודע דאפילו לדעת הגאון נודע ביהודה מהדורא קמא או"ח סימן יב שכתב דאפילו אין כאן מראית עין דבני העיר יש לחוש למראית העין דאורחים ע"ש... על זה אני אומר הנה הרשב"ץ ז"ל לא חש כלל לאורחים. וגם לדבריהם בני"ד לא שייך זה כי כל אורח ואורח הנכנס בשערי בית הכנסת המתנהג ברוח סבא יודע מראש שהכל נעשה כדון וכהלכה ולא יבא לחשוד...

בסיכום הדברים, הנה לפי מה שבררנו בחדש עליון הנני "כיהודה ועוד לקרא" ומסכים הולך להתיר את השימוש ברמקול לצורך מצוה בשבת, וכפי הסכמת גאון דורנו רבי שאול ישראלי שליט"א בתשובתו, וכפי הנחיות שכתב כת"ר שעליהן הסכים הגאון הנ"ל.

היתר במקום אחד עלול להביא למכשלה במקום אחר

הרב גורן, בשו"ת משיב מלחמה (ח"א, לז) התיר לספינות חיל הים להשתמש ברמקול בשבת. כשנודע לרב כי ההיתר שלו לספינות אומץ ע"י בתי כנסת באיסטנבול השיב על כך בחריפות:

ואם כי בתשובתי לחיל הים מצאתי היתר להשתמש ברמקולים העובדים על בטריות באוניות מלחמה מהסוג של המיעוט, הרי יסוד ההיתר מבוסס על צרכי בטחון כפי שצינתי זאת במפורש בתשובה, שרק על סמך הבעיות הביטחוניות הקשורות עם החזקת אניות המשחית התרנו, ואין להסתמך על כך בשום פנים ואופן בכל הנוגע לשימוש בשבת בחיים האזרחיים. אי לזאת אין להם כלל על מה שיסמוכו ולא יתלו בוקי סריקי בתשובה זו שאין לה קשר לנידון שלהם. ואנו מנהלים בתי כנסת גדולים ועצומים מאלו שבאיסטנבול ללא רמקול בשבת וחג.

ניתן להסיק מהאופן בו פירשו אחרים את היתרו של הרב גורן כי גם במקום שברור לכולם שניתן בו היתר מסוים, יש חשש שאחרים יעתיקו זאת למקומות ולצרכים להם לא ניתן ההיתר כלל.¹⁶⁹

החשש מביטול אופיה של השבת במרחב הציבורי

הגר"ש עמאר שליט"א תוקף בחריפות את השימוש במיקרופון בשבת¹⁷⁰. בהתייחסו לסוגיות הנוגעות לאוירת השבת כתב¹⁷¹:

אולם עדיין אני הקטן חושב דבבתי חולים רגילים, עדיף להשתמש במכשירים שממעטים ומרחיקים האיסור, כי יש רבים מהחולים וגם מהרופאים ושאר העובדים, שמקילים וחושבים כל דבר לפיקוח נפש, והואיל וקשה להעמיד מורה הוראה על כל דבר וענין, טוב שישתמשו במכשירים אלו, להרחיקם מאיסור תורה ממש, וכן הוא בדברים של ביטחון שהנטיה בצבור היא להקל, ולחשוב כל דבר לפקו"נ, דטוב להשתמש במכשירים אלו. אך הבו לה דלא לוסיף עלה ח"ו. אולם מחוץ לבתי חולים, ומקומות של צבא, ושאר עניני ביטחון, אין להתיר במכשירים אלו, שיש מהם שיש בהם איסורים גמורים, ויש שיש בהם כמה ספקות חמורים, וזה מלבד הפירצה בחומת השבת ויו"ט, כגון מה שהם מתירים קלנועית לצרכי בית כנסת ולביקורים משפחתיים וחברתיים, וטוב שלא יבואו לביכ"נ ויתפללו בביתם ביחידות, ולא ישתמשו בדברים אלו שהם אסורים איסור גמור. ויש בזה גם חלול שבת וגם חלול השם.

ואלה המתירים הם פורצי גדר והמתבונן יראה במו עיניו איך שהם מאבדים קדושת השבת, ומעט מעט הופכים שבתם לחול, ולא ישקוטו ולא ינחו עד שלא ישאירו זכר לשבת קדש, מלבד איזה סמלים נבובים ושדופים. ועושים בקלו"ר לחבר נימא לנימא שלא כרצון ה' ורצון חכמיו ועבדיו, ונתלים באיזה דברים רחוקים שנכתבו ע"י יחידים ואשר רוב ככל החכמים דחו היתרים אלו, וגם המתירים רובם ככולם דברו בחולים שיש בהם ספק פקו"נ, או בסכנות של ביטחון וכנ"ל...

אבל במקום שאין סכנה אין להתיר בשום פנים שבעולם. ולא אעלים ששמעתי שמועה קשה, שיש אחד מחשובי המדענים, שמתכנן להביא המצאה, שתאפשר להפעיל את הרכבת הקלה, שהיא עובדת ע"י כוח חשמלי, באופן שלפי דעתו אין בו חלול שבת כלל, וטוען שיש רב שהסכים עמו, רק התנה שהנהגו והסדרנים יהיו גויים. ויוכלו להפעיל את זה בשבת לרווחת תושבי ירושלים. אוי לאזנים שכך שומעות ישתקע הדבר ולא יאמר. וכתבתי זה להראות לאיזה מצב עלולים להדרדר עם היתרים כאלה רח"ל.

בתגובה למאמר שכתב הרב דרור פיקסלר על היתכנות שימוש במכשירים מבוססי לד בשבת כתב הרב יעקב אריאל:

אולם לענ"ד אדרבה, דווקא בגלל ריבוי המכשירים שאין בהם מלאכה ברורה יש לאסור את השימוש במכשירי החשמל, שאם לא כן כל מערכת שמירת השבת עלולה להתמוטט חלילה. לדוגמא, הטלפון: עם המצאת הטלפון לפני כמאה שנה היו שניסו לומר שאין להגדיר את הפעלתו כמלאכה אסורה, והיו אף מגדולי ישראל שנטו להתיר את השימוש בו (כרי"מ עפשטיין בעל ערוה"ש ועוד). אולם רוב מנין ורוב בניין של

170 לגר"ש עמאר מחלוקת חריפה ועמוקה על כלל היתרי מכוון צומ"ת בהיבט ההלכתי טכנולוגי. לצורך מאמר זה הובאו רק דבריו בענין השיקולים הציבוריים שבשימוש במכשירים עם פתרונות הלכתיים-טכנולוגיים.

171 "עוד בדין השימוש במכשירים חשמליים" סימן ב' מובא באתר li.gro.ramavarah.www://ptth

הפוסקים ראו בעיני הנשר שלהם מה עלול לקרות לשבת אם מכשיר כמו הטלפון יפעל בשבת. מאה שנה אחרי כן צריכים כולנו, כולל מי שסבר אולי בזמנו להתיר את השימוש במכשיר, להודות להלל ולשבח את החכמים שאסרו את השימוש בטלפון. איך הייתה נראית השבת אילו חלילה היו אמצעי התקשורת ממשיכים לפעול בשבת כבחול? הטלפון והפקס, הרדיו והטלוויזיה, האינטרנט והדוא"ל והפלאפונים וכו' וכו'. מה היה נשאר מאווירת השבת? ב"ה שבשבת כל הסמבטיון הזה שובת ומאפשר לנו להתנתק מחיי החול, על טרדותיהם ומתחיהם, ולהמיר את התקשורת המלאכותית החיצונית בתקשורת פנימית אישית ומשפחתית רווית קודש.

מה שהנחה לענ"ד את הפוסקים לפני מאה שנה, וצריך להנחותינו גם היום, הוא הדיבר הרביעי – "זכור את יום השבת לקדשו!" מצות "זכור" באה לשמור את השבת שלא תטבע בפרשנות פורמאליסטית שתוצאותיה עלולות למחוק את השבת חלילה. 'זוכרהו מאחר שבא להשכיחו'. השבת אינה רק מנוחת הגוף (=שמור) אלא בעיקר מנוחת הנפש (=זכור). אין צורך לענות על צלצול הטלפון, אין חובה להשיב על דוא"ל, אין הכרח לסמס חזרה. מנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח, מנוחה שלמה. כמה אומללה שבתם של כל המתוקשרים גם בשבת! לבי לבי על חילוליהם את השבת - הטלפון המצלצל, הרדיו המבשר כל חצי שעה חדשות, הסמ"ס הממסמס את מנוחת השבת - מעי מעי על חלליהם הרוחניים והחברתיים...

לכן, היא הנותנת, דווקא משום כך יש צורך לגדור גדרים ברורים ולמנוע הפעלת מכשירים, גם כאלו שאין בהם מלאכה מוגדרת, שאם לא כן, השבת תיהפך לחול חלילה. זאת אחריותנו כלומדי הלכה ומלמדיה.

ועם זאת, אין הדבר מונע את ההיתר להפעיל מכשירים חשמליים במקרים חריגים של סיכון, חולי וצער גדול. בשם הגרשז"א מוסרים שהתבטא בלשון זו: לאדם בריא השימוש במכשירי חשמל אסור בשבת מהתורה, עבור חולה האיסור הוא מדרבנן, ובמקרים מסוימים הוא מותר. אין כאן סתירה, אלא הבחנה עמוקה בין "זכור" ל"שמור". התורה בכוונה ניסחה את הדברים במשמעות כפולה. עבור חולה יש להסתפק ב"שמור", ועבור כלל ציבור הבריאים קיים גם ה"זכור". לכן יש לחלק בין מכשיר שמיעה של כבד שמיעה, שהותר כדי שלא יהיה מנותק במשך השבת מכל סביבתו, לבין מכשירים אחרים המיועדים לאנשים בריאים, וכן יש לחלק בין פעולה בצנעא שאיש לא חש בה לבין מלאכה בפרהסיא שיש בה אוושה מילתא.

ברוח זו רצה הגר"מ פיינשטיין לאסור את השימוש בשעון שבת, למרות שעקרונית אוטומציה מותרת בשבת (כי האדם לא עושה דבר אלא המלאכה נעשית מאליה). הוא השווה את כינון השעון מע"ש לאמירה לנוכרי, שהרי אסור לומר לנוכרי אפילו בע"ש לעשות מלאכה עבורנו בשבת. הוא מדייק מלשון הרמב"ם שישעיהו הנביא באומרו "אם תשיב משבת רגלך... ודבר דבר" לא חידש הלכה מעצמו אלא פירש את כוונת התורה. זו הייתה סמכותו של ישעיהו כת"ח להבין את משמעות המצוה לזכור את השבת. אומנם את מצות "שמור" יכול אדם לכאורה לקיים גם ע"י הפעלת שעון שבת בע"ש, והשבת נשמרת באופן פורמאלי, אך רוח השבת יצאה ממנה. את מצות "זכור" אינו מקיים. שימוש מוגבל בשעון שבת, כגון הארה וכיבוי, מותרים גם לדעתו, אך מלאכות אחרות, שפעילותן עלולה לפגום

באוירת השבת, אסורות. אומנם רוב הפוסקים לא קבלו את דעתו זו, אך חשוב לזכור את אזהרתו. אם השימוש בשעון השבת יורחב מעבר לשימוש העכשווי בו, שהוא מצומצם ביותר, ויגבר החשש לריקון אוירת השבת חלילה, יהיה צורך לאסור את השימוש בו. כמה גדולים חכמינו היודעים לשמור על האיזון הנכון שבין ה"שמור" ל"זכור", כי רק כך נוכל גם אנו לשמור את השבת וגם לזכרה. ברוך שחלק מחוכמתו ליראיו.

הרב אריאל מניח בפנינו את תמצית השיקולים הבאים להנחות פוסק הלכתי במציאות המודרנית. יש שיקולים שהם מעבר לפרקטיקה ההלכתית באופן הפעלת המכשיר האם יש בה היתר או לא. יש להסתכל על מהות השבת ורוח השבת, ולבדוק האם אין בהיתרים שונים בכדי לעקור את רוח השבת, שהיא לא פחות חשובה מאיסורי מלאכה בשבת ואולי אף קודמת להם, שכן מטרת איסורי המלאכה בשבת היא לאפשר את רוח השבת. היתרים ופתרונות שונים ניתנים לפרט או למערכות ציבוריות ספציפיות הנדרשות לכך מטעמי פיקוח.

בשו"ת **אורחותיך למדני** (ח"ה, סה) ¹⁷² מתווכח עם הרב אריאל וטוען כי אין לחדש גזירות, וכן כל דבר שאין בו טורח כלל אלא ההפך: בא למעט בטורח, "אלא אדרבה מצילים הם מן הטרחה מסתמא שאין בהם איסור "שבתון". הוא אף מעיז ומחדש: "אם הוא מדבר בטלפון זה ¹⁷³ עם חברו בדברי תורה מה טוב ומה נעים". לדעתו, אדרבה, ניתן לרתום את הטכנולוגיה להקל על האדם בשבת, והימנעות מכך גורמת לטרחה יתרה בשבת.

עם זאת, עדין מציב הוא סייג וגבול:

מ"מ עדין יש לדון אם זה עלול להביא לכדי תקלה לרוב העם שהוא קשה להכיר איזה מכשיר מותר ואיזה אסור, ושמא אחד יאמר שמכשיר זה מותר להשתמש בו בשבת ובאמת אינו מותר כלל כיון שיש חשש מבעיר וכד'... אבל במכשירים אלו הוא אינו ברור כלל לאדם בינוני איזה אסור ואיזה מותר בשבת ואיזה מהם יש בו חשש מלאכה והוא אסור.

מכלל דברים אלו עולה כי החשש לאושרא מילתא בשימוש במיקרופון בשבת נובע מהחשש שמא יחשדוהו שעושה מלאכה בשבת. כך פסק הגרמ"פ. כנגדו טוענים הרב ישראלי, הרב רוזן וכן בעל שו"ת אורחותיך למדני, כי אין זה שונה מהותית משימוש בשעון שבת, ובהינתן המציאות בה ברור לכולם כי המערכת פועלת ללא איסורי מלאכה, אין חשש שיחשדוהו בכך ובפרט אם הרב עצמו ישתמש במיקרופון.

עם זאת בהתייחס לאושרא מילתא כולול בכבוד השבת, זועקים גדולי הפוסקים בהם הגר"ש עמאר שליט"א, והרב אריאל שליט"א, על עצם השימוש במיקרופון בשבת ועל פריצת הגדר שממנה בנקל תיהרס אוירת השבת הרצויה. זהו מחיר שאף צורך גדול/רבים/מצווה אינו כדאי לו, ואולי היא הנותנת, כיוון שצורך רבים הוא זה החשש שתיפרץ השבת ברבים גדל אף יותר מאשר בשימוש פרטי.

חשש נוסף שהובא ע"י הרב גורן ושו"ת "אורחותיך למדני" הוא ההשלכה השגויה שיעשה

172 שו"ת אורחותיך למדני חלק ה' סימן ס"ה.

173 כוונתו ל"טלפון של שבת" שאין איסורי שבת טכניים בהפעלתו.

האדם הממוצע שאינו מבין במערכות כעין אלו או בתנאים הספציפיים בהם הותר להשתמש במערכת זו, והדבר יגרום למכשלה לאחרים אם עקב כך ישתמשו במערכות בהם איסורי מלאכה או שישתמשו במערכת המותרת שלא לצורך המותר.

החששות כמתן היתר לשימוש במיקרופון בסדר ציבורי בצה"ל

בבואנו לבחון מהו הנזק החינוכי ציבורי העלול להיגרם כתוצאה מהתרת השימוש ברמקול שבת של מכון צומ"ת בסדר פסח ציבורי בצה"ל, נראה כי חששות הפוסקים שהבאנו לעיל הם המתארים את המציאות העלולה להיווצר מהיתר זה:

א. חשד לחילול שבת. בצה"ל משרתת אוכלוסיה מגוונת, לא דתיים, דתיים וחרדים. לעולם, תיתפס הרבנות הצבאית כסמכות הלכתית בצבא, ובתנאי שפסקיה לא יחרגו מן הנורמה ההלכתית המקובלת בעולם היהודי. לא מן הנמנע שבקרב הציבור החרדי יתפס הדבר כמתן אישור לחילול שבת בפרהסיא¹⁷⁴, ויתרה מכך "מחלל השבת" הוא עורך הסדר בעצמו!¹⁷⁵ הדבר יביא לערעור בסמכותה של הרבנות הצבאית בעיני החיילים החרדים עד כדי אי הסתמכות על מערכת הכשרות של הרבנות הצבאית ופסקיה והוראותיה בשאר ענייני ההלכה.

ב. שימוש שלא לצורך. לא מן הנמנע כי באם יהיה קיים כזה מיקרופון תעלה הדרישה גם לאפשר למפקד הבכיר לשאת נאום בפני כולם באירוע¹⁷⁶, נאום שאין לו דבר וחצי דבר עם מטרת השימוש במיקרופון – מצוות "והגדת לבנך" בליל פסח. יתכן ואף תועלה בקשה להשמעת מוזיקת רקע בערב זה שכן האדם הפשוט לא מבין את ההבדל בין הגברת קול האדם המדבר, לבין השמעת מוזיקה שבה לחלק מהפוסקים יש איסור של שימוש בכלי שיר בשבת.

ג. הפיכת השבת ליום חול – התרת המיקרופון בשבת עלולה ליצור מדרון חלקלק של דרישה לשימוש נרחב ב"גוי של שבת" אף שלא לדברים הנצרכים ובאופן המותר וכן הדלקת מערכות בידור ע"י שעון שבת ובכך תיעלם אורת השבת ממחנות צה"ל.

ד. זלזול בתורה ומצוות. כרב צבאי אני נתקל לעיתים רבות באמירות כגון: "תמיד

174 סיפר לי הרב חנניה שפרן על כך ששאלו את הגרש"ז אורבאך זצ"ל לפני המצאת מעלית השבת בעת שבנו את מגדלי וולפסון כיצד יעלו לקומות העליונות בשבת? וענה כי בוודאי ימציאו מעלית אוטומטית שמותר יהי ע"פ ההלכה להשתמש בה בשבת. לשמע רעיון זה (שלא היה קיים עדין) שאלו אותו בפליאה: ודבר זה מותר? וענה להם שמן הסתם הדבר יהיה מותר חוץ מבני ברק ששם יאסרו מדין חילול שבת.

175 כפי שאכן קרה לאחר פרסום כי חברת כנסת דתיה השתתפה בכנס בשבת בו השתמשו ברמקול ומיקרופון של מכון צומ"ת, אתרי חדשות חרדיים "ערערו" על מידת הקפדתה במצוות של חברת כנסת דתית לאומית.

176 בדידי הוזה עובדא כי הדרישה לשימוש במיקרופון ע"י מפקדים בכירים בבסיס לא נובעת מדאגה להעברת הסדר שכן הוכחתי להם כי אשתקד כולם שיבחו את הצלחת הסדר למרות היותו סדר רב משתתפים (054 אנשים) וכי שמעו את דברי לאורך כל הערב בצורה ברורה וללא הפרעות. בקשתם לבחון שימוש במערכת של מכון צומ"ת נובעת מהצורך שישמעו את "דבר המפקד" בפתיחת הערב.

ניתן למצוא איזה פטנט הלכתי ולעשות מה שאנחנו רוצים". כך בנוגע לשימוש בעט שבת, לעירוב שבת ואף שעון שבת. הדבר נובע כמובן מבורות בכל הנוגע למהות איסורי השבת ודרכי הפסיקה ההלכתית, אך אינו משנה את עצם העובדה כי כך הוא היחס. על כגון דא יש להביא שוב את דבריו של רבי חיים דוד פורטימולי בספרו "פתח הדביר": "הך קטטה דהכא שאמרו שמקוטט עם המלעיגים ה"מ ששנאתם גם קנאתם אינה אלא להלעיג על יראי ה' ולא לסיבה אחרת... כי הא לא חשו חכמים לשלום רשעים והתירו לפרסם מעשיו ושאם לא יוכל להתאפק לעשות מצוותו מחמת המלעיגים וחוזרין ומלעיגים יתקוטט עמהם אולי יחדלו."

על הרב הצבאי לעמוד על משמר כבודה של היהדות בבחינת "ושמרתם את משמרתי – עשו משמרת למשמרתי" (מועד קטן ה, ב). מתן היתר כזה עלול להתפרש כ"תחמון יהודי" בעיני מפקדים הרחוקים ממסורת ואין לאפשר זאת.

ה. אף אם יתכן ובסדר ספציפי ניתן יהיה למזער/לגדור את החששות דלעיל, "עוף השמים יוליך את הקול", דבר זה יתפרסם בבסיסים אחרים וידרשו גם הם להתיר, בבחינת "למה נגרע".

ו. הרב ישראלי הביא את סוגיית הגמרא המשווה בין "צורך מצווה" ל"פסידא" ולכן רצה להתיר ב"אוושא מילתא"¹⁷⁷ במקום של צורך מצווה. ראינו לעיל כי השיקול של "פסידא" נידון לעיתים לא רק להקל אלא להחמיר, מתוך חשש ש"אם בהול על ממונו", יבוא לכבות את הדליקה. נראה לי במקרה דנן שאף "צורך מצווה" זה על אף יתרונותיו הגדולים יש לדונו בעיקר להחמיר ודווקא בגלל צורך מצווה זה להימנע מ"התרת הרסן" שתגרום חילולי שבת נוספים.

מטעמים אלו נראה לי שאין מקום להתיר את השימוש במיקרופון ומערכת הגברה בסדר פסח בצה"ל.

ה. סיכום

בפסיקת הלכה לפרט ובמיוחד לציבור ולמערכת ציבורית, על הפוסק להתחשב בשיקולים רבים בהם שיקולי חינוך, ושיקולים הנוגעים להשלכות ציבוריות עתידיות של פסיקתו. ניתן לראות מהדוגמאות שהובאו במאמר זה שבין שיקולים אלה יש שיקולים המהווים חלק אינטגרלי מפסק ההלכה הנדון כגון "צורך מצווה", "צורכי רבים" וכד'. ויש שיקולים שנכתבו לאורך הדורות כגון "איבה", "דרכי שלום" וכד', המהווים השראה לפוסקי דורנו בבואם להקל או להחמיר מטעמים חינוכיים וציבוריים את הנדון בפניהם, כעניין שמיעת שירת נשים בצה"ל בטקסים, שימוש במערכת הגברה בסדר פסח ציבורי וכו'.

כמו כן על הפוסק, בבואו להכריע להקל, במיוחד משיקולים ציבוריים, לקחת בחשבון כי מה

177 אמנם בהמשך מאמרו, על מנת להתיר באופן גורף ולא רק באופן חד פעמי מברר הרב ישראלי אח"כ אם ניתן להוציא מכלל אוושא מילתא את דין המיקרופון.

שהתיר במקום אחד לא יוכל להיאסר עוד בכל מקום. אף אם הדבר יהווה בעתיד מכשלה בהיבט החינוכי ציבורי באופי ההלכה הנדונה¹⁷⁸.

נוסיף מדברי הרב יעקב אריאל ("מטה הלכה בפסיקת הרב קוק", עיתון הצפה, א' אייר תשס"ו):

בהכרעה הלכתית יש לפעמים גם מרכיב של השקפת עולם. אף היא נסמכת על המקורות התורניים, אולם אינה חלק מסעיפי ההלכה הנוגעים ישירות בנושא הנדון, אלא היא משמשת כרקע רעיוני המנחה את הפסיקה. יראת שמים היא ללא ספק הנחת יסוד המנחה כל פוסק, בלעדיה הפסיקה תעוות. יראת שמים מתבטאת גם בהתייחסות לתופעות שונות, כגון למודרנה, לציונות, למדינה, למדע, ועוד כהנה וכהנה. להשקפת עולמו של הפוסק ישנה השפעה על התייחסות זו. יש להדגיש שברוב השאלות האישיות אין כמעט נפקא מינה לנושאים ההשקפתיים ואין להגזים בהשפעתם. אולם בעיקר בשאלות ציבוריות יש לעתים קשר בין הדברים.

אחריות כבדה מוטלת על כתפי הרב הצבאי הראשי ופוסקי ההלכה בצה"ל לנווט נכונה ולאזן בין השיקולים החינוכיים והציבוריים להקל או להחמיר. לדעת להבין את הנפש השואלת שהיא לעיתים פרטית אך לתשובתה יתכנו השלכות ציבוריות גדולות ביותר.

---

178 עיין לעיל דבריו של הרב פיינשטיין על ההיתר בשעון שבת שהתיר רק לתאורה, ועיננו הרואות שההיתר התפרסם לכלל מערכות החשמל עד כדי כך שכתב הרב אריאל: "אם השימוש בשעון השבת יורחב מעבר לשימוש העשוי בו, שהוא מצומצם ביותר, ויגבר החשש לריקון אווירת השבת חלילה, יהיה צורך לאסור את השימוש בו", ועיננו הרואות כי לא ניתן להחזיר את הגלגל לאחור ולאסור שימוש בשעון שבת.